

ČASOPIS PRO SYSTEMICKOU

TEORII A PRAXI

Kontext

SPOLEČNOSTI PRO PSYCHOTERAPII A RODINNOU TERAPII
ČESKÉ LÉKAŘSKÉ SPOLEČNOSTI

1.90

K O N T E X T

Časopis pro systemickou teorii a praxi
Společnosti pro psychoterapii a rodinnou
terapii České lékařské společnosti

Vydává
Institut rodinné terapie MPP NVP Praha

Řídí MUDr Petr Boš

Evidenční číslo ÚVTEI 86 037

Náklad 500 výtisků

Tiskne ÚKDŽ Praha

Vychází čtvrtletně

Příspěvky adresujte na:

Kontext - 147 00 Praha 4, Nad cihelnou 33

Cena výtisku: 20.- Kčs

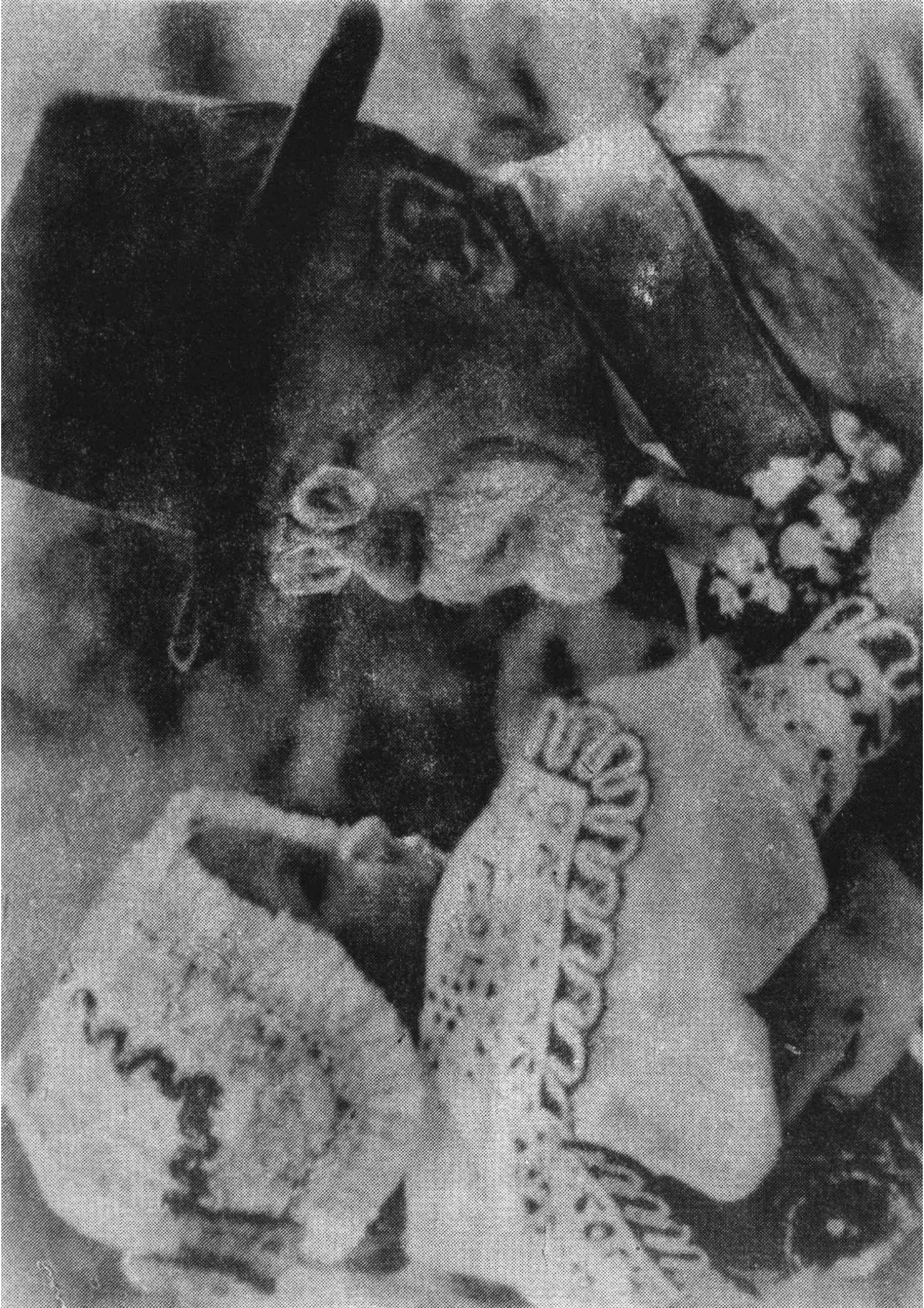
Roční předplatné: 80.- Kčs + poštovné

Subskripce:

PhDr L.Kalousová, 149 00 Praha 4, Kvasnicova 4

Distribuce:

MPP NVP, 128 00 Praha 2-Nusle, Spytihněvova 6

Kontext V-4, 1989 (VI-1,1990 /dvojčíslo !)
uzávěrka 31.12.1989 / 1.5.1990

O B S A H :

Frontispice:

TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK: "Měj úctu k duši dítěte :"

I. Ze života sekce a Společnosti

P. Boš: Poselství III. symposiu o rodinné terapii v Teplicích 1989

J. Špitz: Zahájení III. symposia o rodinné terapii

J. Špitz: Závěrečné slovo na III. symposiu o rodinné terapii

II. Informace

Směr Dubí - Praha

Pracovní skupina pro duchovní péči o rodinu

Vědecké pracovní schůze sekce v roce 1990

III. Batesoniana

Metalog: Jak moc toho víš ?

G. Bateson: Vědomý záměr versus příroda

IV. Původní práce

H. Klímová: Feminismus - co s ním ?

Z. Kučera: Mýty rodinných terapeutů

V. Studijní texty

K.G.Lewis: Sourozenecká terapie u multiproblémových rodin

K.G.Lewis: Sourozenecká terapie u dětí v pěstounské péči

VI. Glosy

V. Strnad: Párový terapeut - agent nebo export ?

Z. Kučera-A. Kučerová: Principy poradenské péče

VII. Poslední stránka

Desatero pro tyto veliké dny (Karel Čapek, 1918)

Příloha

Kazuistická čítanka manželské terapie (F.Humphrey: Marital Therapy)

Kontext V - 4, 1989 / VI-1,1990

I. Ze života sekce

Petr Boš: Poselství III. samposiu o rodinné terapii Teplice 1989

Vážení hosté, milí přátelé,

vítejte v Teplicích na III. symposiu o rodinné terapii. Já, ač fyzicky připoután k malému technickému zázraku umělé ledviny v Praze, jsem dnes částí ekologie našich myslí, zde a nyní. Scházíme se v Teplicích během tohoto desetiletí již potřetí (a zde možná naposledy), tentokrát v jásavé době setřásání pout, kterými jsme byli po půl století svázáni dvěma nadutými, destruktivními ideologiemi. Ta první na šest let umlčela naše vysoké školy a způsobila mnoho ztrát těch z nejlepších, které národ měl. Ta druhá plíživě, ale o to zhoubněji, plenila náš duchovní život, o hmotných statcích nemluvě. Obě dohromady způsobily hlubokou trhlinu, zející ránu v naší evropské kulturní kontinuitě, táhnoucí se již i napříč generacemi. Zdálo se už téměř nemožné, aby populace s mozky soustavně vymývanými školstvím, školeními a masmedií, v sobě našla regenerativní sílu zhojit tuto ránu v kulturní matici národa.

Avšak i zde jsme svědky jevu, který Bateson nazval sebehojící tautologií procesů, nazíraných s dostatečným odstupem jako smysluplně uzavřených celků.

Nahlédneme pouze měřítkem našich symposií směr pohybu sociálních makrosystémů: 1981 - v den zahájení symposia je v Polsku vyhlášen výjimečný stav a Solidarita je postavena mimo zákon; my v Teplicích jsme svědky úzkosti a slz našich polských kolegů.

1984 - v roce II. symposia vychází hvězda naděje jménem Gorbačov.

1989 - "vláda věcí našich zpět se k nám navrací" - a jak:

československý podzim 1989 nepředstavuje pasívní, beznadějnou populaci s vymytými mozky - naopak, na povrch se přímo dere konstruktivní, tvůrčí, vitální protikultura, mladá a dynamická, přinášející svědectví o tom, že vlastní éthos naší kultury zůstal nedotčen a právě on, hlubinný a basální, je zdrojem této sebehojící tautologie.

V tom je naše naděje, jako občanů i jako terapeutů.

Mnoho zdaru Vašemu jednání.

Praha-Strahov, 12.prosince 1989

Kontext V - 4, 1989 / VI-1, 1990

Jan Špitz: Zahájení III. symposia o rodinné terapii Teplice 1989

Dámy a pánové, vážení přátelé,

setkáváme se dnes v teplicích na symposiu o rodinné terapii již potřetí. Každé z našich setkání bylo v něčem jiné a něčím nové. Naše dnešní setkání je však jinak jiné. Změnil se - nebo přesněji řečeno mění se - kontext. V posledních dnech si můžeme lépe představit a můžeme dokonce prožívat co to je změna druhého řádu - změna, která umožňuje změnu. Změna celého systému. Přestože jsme svým zaměřením na rodinnou nebo systemickou terapii orientováni k tomu, pozorovat změnu v rodině a svým přístupem na ní participovat, je nutno přiznat, že jsme zatím neměli příležitost se účastnit změny vyššího celku, jehož součástí jsou rodiny, s nimiž pracujeme. Neměli jsme příležitost zažít změnu politického systému. Něčeho takového, co má na mysli Fritjof Capra, když mluví o bodě obratu.

Lynn Hofmannová soudí, že totéž myšlení jako při terapii druhého řádu se uplatňuje při sociální nebo politické reformě.

Je charakterizováno tendencí, zdůrazňující utváření kontextu pro změnu jako prvořadý cíl. Ze změny koncepce a struktury systému pak plynou konkrétní změny v jednotlivostech jako konsekvence, garantované touto základní a rozhodující změnou. Neméně důležitou charakteristikou je postoj pozorujícího systému, zdůrazňující vlastní kontext pozorovatele. To je otázky účasti a změny v nás samých. Dobře si právě dnes uvědomujeme, že epistemologie pozorovatele je ve smyslu Varelově epistemologií participace, postojem účastí. Změna druhého řádu je podstatná, nikoli pouze instrumentální. Spočívá na cirkulárním, zpětnovazebním hodnocení problémů a vztahů. Ve Varelově pojetí je to nahrazení allopoietického modelu čili modelu kontroly modelem autopoietickým čili modelem autonomie. V dimenzi celku to znamená svobodný vývoj proti manipulování. Přístup druhého řádu se vyznačuje dále tím, že vyvolává vysokou toleranci rozdílnosti. Namísto struktury hierarchické zavádí tento přístup strukturu spolupracovníckou, mohli bychom říci dialogickou.

Dialogický princip, formulovaný Goldschmidtem, je vývojový princip celostátního pojetí, který představuje vztah rovnomocných, ekvipoten-

Kontext V - 4, 1989 / VI-1,1990

ciálních, oblastí, které jsou téhož řádu, ale protikladné, s vlastními odlišenými a rozdílnými zákonitostmi. Z nerozlišeného stupně se dochází k dialogizaci prostřednictvím osvobození k dialogu. Zejména dětství je obdobím napětí plného procesu dialogizace, kdy vznikají dialogické struktury. Ty se vyznačují tím, že teprve jejich vztah, založený na plné autonomii, umožňuje vytvořit celek vyššího řádu. Tak se rozvíjí u malého dítěte psychosomatický vztah.

Dalšími příklady dialogických struktur jsou současnost a rovnomocnost vrozeného a získaného, individuálního a sociálního, kognitivního a emocionálního, tradičního a nového, ale také vývoj od dyády k interakčnímu trojúhelníku neboli vznik triadického principu, vývoj od reagování k naslouchání a komunikaci, k jednání a zasahování a konečně vývoj od symbiózy k setkání se sebou samým a se světem.

Universalita světa je přitom v Maturanově pojetí současně multiverzalitou. Vychází z Plurality oblastí existence, mezi nimiž je dialogický vztah. Dynamika vzájemného přijetí v rámci koexistence je původem sociálních jevů. Klíčovou úlohu ve vývoji systémového obrazu života, který je ekologický a holistický, hrají pojmy procesu: změna a fluktuace.

Fritjof Capra již v roce 1982 píše doslova (v překladu P. Adamovského): "Vzrůstá zájem o ekologii a vyjadřují ho občanská hnutí, která se formují kolem sociálních a environmentálních problémů, poukazuje se na limity růstu, obhajuje se nová ekologická etika a rozvíjejí se přiměřeně "jemné" technologie (chce se mi dodat něžné nebo sametové, jak se označuje naše vlastní cesta - J.Š.). Z těch vycházejí alternativní ekonomie, založené na decentralizovaném, kooperativním a ekologicky harmonickém životním stylu. V politické aréně hnutí proti nukleární hrozbě bojuje proti nejextrémnějším výplodům naší sebesprosazující, "chlapské" technologie a tak se stává pravděpodobně jednou z nejmocnějších politických sil v tomto desetiletí." ... "Jak se přibližuje bod obratu, nelze zabránit uvědomění, že evoluční změny už nabyly takové závažnosti, že jim nelze zabránit krátkodobými politickými aktivitami, a to nám skýtá největší naději do budoucnosti".

Kontext V - 4, 1989 / VI-1, 1990

Aniž bychom tušili, že bod obratu je tak blízko a že se promítne přímo do doby konání tohoto symposia, nazvali jsme je pracovně původně Křižovatky a perspektivy, v konečné verzi pak názvem Spojitosti a perspektivy. A nevím, zda to nazvat náhodou či jasnozřivostí, nejspíše však podvědomým tušením nebo intuicí Petra Boše, že již na jaře, kdy se připravoval do tisku text programu, byl programový prostor, určený pro další ad hoc doplňky nebo workshopy nazván Volné fórum.

Bod obratu otevírá perspektivy. Sluzki charakterizoval na druhé přemostující konferenci letos v červenci v Budapešti soudobou geopolitickou situaci výstižně konceptem kroužení, cirkulace myšlenek po světě, do něhož se zapojuje i východní evropské teritorium.

Pro naši současnou situaci však nepůjde jen o horizonty mostů, které jsou připraveny a teď po nich bude možno jistěji jít, ale také o vnitřní cirkulaci ideí, které nedostávaly odpovídající prostor, protože systémové paradigma nepřipustně transcendovalo oficiální model myšlení, myšlení po výtce lineárního, direktivního a manipulativního.

Perspektivy se otevírají, samy se však nenaplní. Využijme proti příležitosti našeho setkání nejen k tomu, aby odezněly připravené práce a proběhly nachystané workshopy, ale zejména k tomu, aby se naplňovaly horizonty našich perspektiv, ke koncepční a konkrétní práci na realizaci systematické a rodinné terapie v našich změněných podmínkách, v našem novém kontextu.

Jan Špitz: Závěrečné slovo na III. symposiu o rodinné terapii

Naše symposium probíhalo v době pro celý národ (přesněji pro naše národy) vysoce významné. Nemohlo a nesmělo zůstat mimo rámec tohoto společenského pohybu, nemohlo zůstat na pozicích úzce odborných. Změny, probíhající právě ve společnosti, vyžadují přerámcování, reframing, v plném významu tohoto slova, zejména přerámcování praktické činnosti a možnosti našeho působení.

Symposium se vyznačovalo především velkým pohybem fyzickým. Účastníci symposia neustále přijížděli a odjížděli, což vyžadovalo z organizačního hlediska velkou potřebu operativní přizpůsobivosti. Přitom je třeba konstatovat, že připravený program byl uskutečněn s relativně malými změnami, a to jak s ohledem na domácí příspěvky, tak i z hlediska zahraniční účasti.

Kontext V - 4, 1989 / VI-1, 1990

Navíc bylo možno seznamovat velký pohyb myšlenkový a vysokou aktivitu a zaujetí účastníků symposia pro hledání nových modelů, zejména modelů praktického rázu. Tady se projevila i výrazná rozdílnost v názorech na formy a cesty dalšího postupu jednotlivců i skupin našeho společenství, jak to vyplynulo i z právě přednesených zpráv moderátorů jednotlivých pracovních skupin. Mezi diskutovaná témata patřila nejen náplň činnosti jednotlivých pracovních skupin sekce, ale i jejich vztah k sekci jako celku a jejímu výboru.

Z diskusí, které probíhaly v sálech i kuloárech se ukazuje zřetelně, že je třeba rozlišovat nejméně tři roviny, ve kterých se pohybujeme a na kterých se projevují rozdíly nebo spojitosti.

Nejobecnější je rovina přístupu, vidění světa a jeho výkladu, rovina epistemická, která má v našem kontextu především podobu systemického pojetí.

Druhá rovina je rovina praktické činnosti, ať už je definována jako rodinná terapie nebo jako systemické konzultace (jak tuto praxi označuje např. Sluzki) nebo poradenství. Tato rovina se vyznačuje větší růzností, takže v rozličných organizačních strukturách se užívá někde více někde méně (nebo užívá někdo více někdo méně) systemického nebo rodinného přístupu v praxi.

Třetí je rovina právě těchto organizačních struktur. Rovina zařízení nebo "institucí", které jsou k dispozici a v nichž se uplatňuje první i druhá rovina. Tato rovina nebyla u nás s výjimkou sekce pro rodinnou terapii a jejích aktivit prakticky vůbec vyvinuta.

Domnívám se, že to v čem jsme si nejbližší, v čem jsme nejvíce spojení a v čem jsme nejvíce zajedno, je rovina první, rovina systemického myšlení a uvažování. I v této oblasti se však během symposia vyskytovaly diskusní náměty a připomínky.

Největší rozdílností se pak projevují na rovině třetí. Ta je dnes pro nás rovinou budoucnosti. Organizační struktury, které umožňovaly rozvíjet do jisté míry rovinu druhou, musí být změněny. Staré modely jsou nepoužitelné a nové nemáme. Přitom se staré struktury vyznačují fascinující setrvačností, takovou setrvačností, že mohou běžet i naprázdno. Příkladem toho byly televizní přenosy některých zasedání vrcholných orgánů státní moci ve dnech symposia.

Kontext V - 4, 1989 / VI-1, 1990

Požadavek radikálních strukturálních změn vysloвило v diskusích manželské poradenství a hned v těsné blízkosti s ním poradenství pedagogicko-psychologické, zatímco zdravotnické struktury nebyly tak intenzívně zpochybňovány. Je to zřejmě přirozený důsledek toho, že na rozdíl od autonomnější se rozvíjejícího zdravotnictví, bylo poradenství řízeno přímo školstvím a orgány státní správy.

Na symposiu vznikly i další iniciativy, z nichž je třeba zmínit alespoň některé. Nejnosnější téma, které bylo diskutováno se týkalo svépomocných rodinných skupin, jaké jsou ve světě obvyklé. Přípravy a promýšlení tohoto tématu se chce ujmout pracovní skupina pro systemický výzkum rodiny.

Tomuto tématu je blízká tabuizovaná problematika duchovních stránek rodinného života. Této problematice se bude věnovat pracovní skupiny pro duchovní péči o rodinu, která se na symposiu konstitovala.

Pozornost byla věnována také práci s rodinami, jejichž někteří členové jsou mentálně retardovaní nebo psychicky nemocní. Také tato problematika je blízká tématu svépomocných skupin a je třeba ji v souvislosti s tím realizovat.

Kritizováno bylo i chybějící téma AIDS a rodina, k němuž nebyla v programu přihlášena žádná práce, přestože v původním návrhu náplně symposia byla témata z této i jiných styčných oblastí mezioborových, na které by nemělo být zapomenuto.

Konečně velký ohlas zaznamenala myšlenka aktivní účasti klientských rodin na symposiích a jiných akcích sekce. Tyto rodiny by měly možnost vystupovat jako rovnocenní partneři terapeutů, nikoli jen v roli demonstrovaných rodin nebo pasivních účastníků.

Poněkud stranou zůstala otázka komplexních, integrovaných, struktur, samostatných pracovišť, zabývajících se systemickou a rodinnou terapií nebo poskytujících komplexní péči o rodiny. Stejně tak zůstala stranou i otázka samostatných výzkumných pracovišť v této oblasti a výcvikových středisek, včetně supervizní spolupráce.

Nutno konstatovat, že se jasně projevila tendence k pluralitě modelů i v naší oblasti. V první fázi tohoto vývoje se vynořují spíše rozdíly, a to vedle rozdílnosti názorové zejména na rozdílnost konkrétních řešení,

Kontext V - 4, 1989 / VI-1,1990

modelů budoucích struktur. Je to nepochybně cesta, kterou uvolnily dané možnosti svobodně uvažovat a hledat k problémům různá řešení. Taková rozdílnost je v tomto stupni vývoje asi nezbytná, nelze se jí vyhnout. Bude-li to cesta k vyšší zralosti a větší dokonalosti, bude možno ji označit za cestu přes rozdílnosti ke spojitostem. Bude pak představovat perspektivní model, nalézání toho, co nás spojuje, patterns which connect.

Mohlo by se zdát, že tuto cestu lze podnikat v oblasti myšlenkové a koncepční a že to postačí k nalezení spojitostí. Současná doba však jakoby vyžadovala a lidé jakoby potřebovali nejen něco promyslet, ale především si všechno znova vyzkoušet. Je to sice cesta složitější, ale zdá se v současné době nezbytnou.

Jedním z důležitých kroků na této cestě je také otázka vztahů mezi minulostí a budoucností, jak to ukázala jedna z nejotevřenějších diskusí symposia. Mám velmi rád Santayanův aforismus, který říká, že ten, kdo zapomíná na minulost, je nucen ji opakovat. Vždycky však k němu dodávám, že ten, kdo se nedoveďe se svou minulostí vypořádat, transcendovat ji, překročit ji, žije v ní stále jako v přítomnosti.

III. symposium o rodinné terapii končí, pomalu se stává minulostí. Budeme hledat místo pro další symposium, ale v první řadě budeme potřebovat ztvárnit všechno, co se tu nabídlo a nezapomenout přitom na žádný cenný nápad. Nejbližší příležitostí k tomu bude první pracovní schůzka sekce, která se bude konat v úterý dne 30. ledna 1990 v Lékařském domě v Praze.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

II. Informace

Směr Dubí - Praha

Metodické a studijní středisko sekce při úseku rodinné terapie v Dubí skončilo svou činnost po 15 letech 31.12.1989. Ve stejném termínu skončila i platnost adresy bulletinu Kontext. Nový život, který nám přinesl 17. listopad 1989, uspil i metamorfózu bulletinu sekce v časopis rodící se Společnosti pro psychoterapii a rodinnou terapii. Význam těchto změn bude obšírněji komentován v sesterském časopise SPEKTRUM.

Nová adresa od 1.5.1990:

MUDr. Petr Boš / Kontext

Nad cihelnou 33

147 00 Praha 4 - Podolí

tel. (provizorní): 4379636

Administrativu Kontextu 1990 vyřizuje i nadále PhDr. L. Kalousová.

- o - o -

Přípravná jednání k ustavení pracovní skupiny pro duchovní péči o rodinu.

Na III. symposiu vznikl podnět k ustavení pracovní skupiny s tímto posláním. Iniciátoři vycházejí z posledních úředních statistik, které označují polovinu čsl. populace za křesťanskou, byť není rovnoměrně rozložena.

Nárůst této populace je od západu na východ.

Věřící odborníci pocítují, že doba již dozrála k praktickému dovršení bio-psycho-sociálního modelu rozměrem duchovním. Konkrétně jde o to, že křesťanská rodina staví na odlišných principech, je však zraňována obdobně jako ostatní rodiny, přičemž cesty k její úzdavě a reintegraci jsou opět v určitých parametrech specifické. Vytvoření společenství věřících odborníků, terapeutů středo- a vysokoškoláků je prvním úkolem. Další pak:

2. výměna zkušeností z dosavadní většinou samostatné hledačské práce v církvích i mimo ně;
3. sběr a třídění dostupných domácích a zahraničních pramenů;
4. příprava koncepce duchovní péče pro naše podmínky;
5. udržet jednotu v rozdílnosti, zůstat nekonfesijní a dodržovat regule Purkyňovy společnosti;
6. navenek vyzařovat připravenost ke službě ve smyslu duchovní lásky;

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

7. spolupráce s ostatními pracovními skupinami v rámci sekce RT.

Z diskuse vznikly některé další podněty:

- Neuzavírat se pouze do křesťanského společenství, ale otevřít se všem, kdo věří, jsou přesvědčení, či mají osobní zkušenost, že je duchovní svět, se kterým nutno nejen počítat, ale i pracovat. Tedy, že člověk jako biopsychosociální jednotka směřuje k transcendentnu.
- Základní sociální jednotkou člověka je rodina.
- Potřebujeme hledat a rozvíjet nenásilné a kooperující metody komunikace.
- Hledání a budování dobra a zdraví je důležitější než boj proti zlu a nemoci.
- Jednotícím heslem mezi křesťanskými a mimokřesťanskými kolegy může být Gándího "nezáleží na jménu Boha, ale na tom, že Bůh je láska".
- Struktura pracovní skupiny by měla být horizontální, neoli vertikální, účelem je budovat jádra pracovní skupiny všude, kde to půjde. Zatím budou 2 animátoři (Praha s okolím a Brno).
- Pravděpodobnost prvného víkendového setkání všech zájemců je v dubnu 1990 v Pardubicích (či v nejbližší oblasti ČM vysočiny), kde bude dobudována základní koncepce. Další víkendové setkání dle dohody nejspíše v říjnu 1990.
- Pracovní skupina by mohla být vedle duchovní péče rozšířena na logoterapii a speciální pastorační.
- Budovat ambulantní, ústavní i přechodnou duchovní službu léčebnou církevní i mimocírkevní jako integrální součást národní zdravotní péče, podporovat diferencovanou zdravotní péči soukromou, skupinovou i státní či při církevních a dalších organizacích včetně podniků.
- Vzhledem k tomu, že jsou již volně dostupné cyklostylové blány, jeví se nejjednodušším informačním médiem občasník pro vnitřní potřebu. Vzhledem k tomu, že Měst. výbor Lidové strany v Brně přislíbil cyklostylaci a papír protento účel, jeví se jako možným to, že každý, kdo má co sdělit, by napsal svůj příspěvek přímo na blánu, odeslal ji na kontaktní adresu v Brně. Po shromáždění cca 10 blan by se občasník rozmnožil a rozeslal dle adresáře.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Zatím se k aktivní práci přihlásilo 12 kolegů ve věku 30 - 70 let, z toho 1 žena, 2 psychiatři, 4 psychologové, 2 přírodovědci a další obvodní lékaři. Jejich ideový rozptyl je od jogy, přes křesťanskou jogu, humanitní ateismus, katolické a husitské zaměření k logoterapii. Ukazuje se možnost ekonomicko-publikační spolupráce s Lidovou stranou a duchovně odbornou se Skupinou Matky Teresy v Brně.

Dr. Zdeněk Myslikovjan, Horní Počáply 191, PSČ 277 03

Dr. Jiří Šob, Veverčí 53, Brno, PSČ 602 00

Oba pracovně: Středisko pro manželství a rodinu s krajskou působností
276 01 Mělník, Ostruhová 59

- o - o -

Vědecké pracovní schůze sekce v r. 1990

úterý 30. ledna

úterý 27. března

úterý 29. května

úterý 25. září

úterý 27. listopadu

- vždy od 14 do 17 hodin v Lékařském domě v Praze.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

III. Batesoniana

V roce 1990 uplyne 10 let od úmrtí Gregory Batesona. Tomuto výročí věnujeme v VI.ročníku Kontextu tuto rubriku.

Jako první ukázkou z díla jsme dnes vybrali jeden ze slavných Metalogů. Bateson se tu pokusil vytvořit formu, která by mu pod pláštěm nezávazného dětského povídání umožnila vyslovit velmi podstatné obecné zásady systémového myšlení. Metalogy byly otiskovány po řadu let v předních vědeckých revuích. Autor je charakterizuje takto: Metalog je konverzace o nějakém problematickém námětu. Tato konverzace se snaží nejenom ústy účastníků prodiskutovat problém sám, ale zároveň sama svou strukturou o diskutovaném předmětu vypovídá ... Stojí za zmínku, že i historie evolučních teorií je nevyhnutelně metalogem mezi člověkem a přírodou, v němž formulace a interakce ideí nutně samy dokádají evoluční proces.

Metalog: Jak moc toho víš?

Dcera: Tati, jak moc toho víš?

Otec: Já, Hmmm - já mám asi tak libru vědomostí.

D: Tati, nehlopni. To je libra sterlínků anebo libra hmotností? Já se tě opravdu ptám, jak moc toho víš!

O: No, můj mozek váží asi dvě libry a předpokládám, že ho využívám asi tak ze čtvrtiny, - tedy asi tak čtvrtinou jeho výkonu. Tak řekněme, že by to bylo asi půl libry.

D: Ale víš víc než Petrův tatínek? Víš víc než já?

O: Hmm - znal jsem jednoho chlapečka, který se ptal svého tatínka, "Vědí tátové vždycky více než synové?" a jeho otec odpověděl "Ano".

Další otázka zněla: "Tati, a kdo vynalezl parní stroj?" a otec pravil "James Watt." A na to chlapeček: "- Ale proč ho nevynalezl tatínek Jamese Watta?"

x x x

D: Já vím. Já vím víc než ten chlapec, protože já vím, proč ho nevynalezl otec Jamese Watta. To proto, že někdo jiný musel vymyslet něco jiného dřív, než mohl kdokoli vynalézt parní stroj. Myslím jako - já

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

nevím, ale - třeba někdo musel objevit olej dřív, než kdokoli mohl vyrobit jakýkoli stroj.

O: Ano, v tom je to. Myslím - to znamená, že vědění je všechno spleteno dohromady, anebo setkáno, jako látka, a každý kousek vědomostí je smysluplný anebo užitečný jenom protože jsou tu i jiné a -

D: Myslíš, že bychom je mohli měřit na metry?

O: Ne. To nemyslím.

D: Ale látky tak měříme.

O: Ano. Ale to neznámá, že vědomosti jsou látka. Jenom se jí podobají. Ale ve třech dimenzích - možná ve čtyřech.

D: Co tím myslíš, tatí?

O: Vlastně nevím, drahoušku. Jenom se pokouším přemýšlet.

D: Nezdá se mi, že by nám to šlo nějak dobře dnes ráno. Zkusme to z druhé strany. O čem musíme přemýšlet je, jak jsou jednotlivé vědomosti setkány. Jak pomáhají jedna druhé.

O: Ale jak?

D: Tož - je to jako když někdy přidáš fakt k faktu a máš zase jenom dva fakty. Ale někdy se místo sečítání násobí - místo dvou fakt máš najednou čtyři.

O: Ale nemůžeš násobit jedna jednou a dostat čtyři. To přece víš.

D: Ach.

x x x

O: Ale ano, vlastně můžeš! Když to, co chceš násobit jsou bity vědomostí anebo fakta anebo něco takového. Protože každý z nich je cosi podvojněho.

D: Tomu nerozumím.

O: Tedy - přinejmenším podvojněho.

D: Tatí!

O: Ano - vzpomeň si na hru "dvacet otázek". Máš si myslet nějaké slovo. Řekněme, že si myslíš "zítra". Dobrá. A já se tě zeptám: "Je to abstraktní?" a ty odpovíš "Ano". Z této tvé odpovědi já dostávám jenom bit podvojně informace. Už vím, že je to abstraktní a už také vím, že to není konkrétní. Nebo řekněme to takhle - na základě tvého "ano" mohu vyloučit polovinu možností z toho, co by ta věc mohla být. Je to násobení jednou, ale podvojnou.

Kontext V - 4, 1989 /VI - 1, 1990

D: Není to dělení?

O: To je totéž. Tedy - dobrá, je to násobení 0.5. Důležité na tom je, že to není ani odčítání, ani sečítání.

D: Jak to víš, že není?

O: Jak to vím? - Dobrá, tak předpokládejme, že se zeptám ještě jednu otázku, která zase zmenší na polovinu možností mezi abstrakty. A pak další. To zmenší celek možností na jednu osminu toho, co jsme měli na počátku. A dvakrát dvě krát dvě je osm.

D: Kdežto dvě a dvě a dvě je šest.

O: To je ono.

D: Ale tati - co to má společného s tou hrou "dvacet otázek"?

O: Jde přece o to, že když já volím své otázky správně, můžu rozlišit dva krát dvě krát dvě atd. dvacetkrát. To je víc než milion věcí, na které jsi mohla myslet. Jedna otázka stačí na rozlišení dvou věcí - dvě věci rozliší mezi čtyřmi a tak dále.

D: Ach, já nenávidím aritmetiku, tati.

O: Ano, já vím. To počítání je nutné, ale některé myšlenky v ní jsou docela zábavné. Nakonec, chtěla jsi vědět, jak měřit znalosti, a když jednou začneš měřit věci, vždycky nakonec potřebuješ aritmetiku.

D: Zatím jsme žádné znalosti neměřili.

O: Ne. Já vím. Ale udělali jsme krok anebo dva k tomu, abychom věděli, jak bychom je mohli měřit, kdybychom to potřebovali. Tím jsme se také dostali o kousíček blíž k tomu, abychom si uvědomili, co to vlastně vědění je.

D: To je legrační vědění, tati. Tedy - vědění o tom, co je vědění - mohli bychom měřit takové vědění stejně?

O: Počkej - tak nevím - poslechni, to je otázka na zlatou premii. Protože - dobrá, braňme se k té hře na dvacet otázek. Jde o to, že zatím jsme se nikde nezminili o tom, že tyhle otázky musí mít nějaké pořadí. Nejprve musí přijít široké, obecné otázky a pak podrobné otázky. A jenom z odpovědí na obecné otázky se mohu dovědět, které detailní otázky mám klást. Ale my jsme je počítali všechny stejně.

Tak nevím. Ale ty ses mne ptala, jestli vědění o vědění by se dalo měřit jako ostatní vědění. A odpověď zní: Rozhodně ne. Chápeš, jestli ty první otázky ve hře mi zároveň řeknou, jaké otázky mám klást dále, pak jsou to také otázky o vědění. Zjišťují, co můžeme zjišťovat.

Kontext V - 4, 1989 /VI - 1, 1990

D: Tati - a změřil už vůbec někdo někdy, kolik někdo ví?

O: Ale ano. To se měří často. Ale já si nejsem docela jist, co pak ty výsledky vlastně znamenají. Dělá se to zkoušením, testy a kvízy - ale je to, jako bys chtěla zjistit, jak velký je určitý kus papíru tím, že bys na něj házela kaménky.

D: Jak to myslíš?

O: Rozumíš, když házíš ze stejné vzdálenosti kaménky na dva kusy papíru a když zjistíš, že jeden trefuješ častěji než druhý, pak je asi ten častěji zasahovaný větší. A stejně když při zkoušce vrháš na studenty spoustu otázek, a u jednoho studenta narazíš častěji na kus vědomosti než u druhého, tak asi ten student ví více než ten druhý. V tom je to.

D: Ale dá se vůbec měřit kus papíru takovým způsobem?

O: Baže dá. Může to být dokonce velice vhodný způsob měření. Mnoho věcí tak měříme. Například - usuzujeme, jak je čaj silný z toho, jak je tmavý - to je - sledujeme, kolik světla nepropustil. Vrháme světelné vlny místo kamenů, ale je to tentýž princip.

D: Aha.

x x x

D: Pak ale - proč bychom nemohli měřit vědomosti stejně?

O: Jak - kvízovými otázkami? No to bychom si dali. Potíž je v tom, že právě tenhle druh měření nebere na zřetel to, cos tu připomněla - že máme různé druhy vědění - a že existuje vědění o vědění. A mohli bychom dávat lepší známku tomu studentovi, který odpoví obecnější otázku? Možná, že by měl být zvláštní druh známky pro každý nový druh vědomostí.

D: No prosím. Tak to tak udělejme a potom všechny ty známky sečtíme dohromady a pak ...

O: Ne! Nemůžeme je sčítat dohromady. Můžeme násobit anebo dělit jeden druh známek druhým, ale nemůžeme je sečítat.

D: Proč ne, tati?

O: Protože - protože to nemůžeme. Není divu, že nemáš ráda matematiku, když ti takové věci ve škole neřeknou - Co ti tam vlastně říkají? Bože, to bych rád věděl, nač si ti učitelé myslí, že aritmetika je?

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

D: Nač je vlastně aritmetika, tati?

O: Ne. Držme se otázky, jak měřit vědění. Matematika je soustava triků k jasnému myšlení a to nejkrásnější na ní je právě její průzračnost. A první krok k průzračnosti spočívá v tom, nemíchat myšlenky, které k sobě nepatří. Představa dvou jablek je jiná než představa dvou kilometrů. Protože když ty dvě představy sečteš, máš v hlavě jenom mlhu.

D: Ale tati, já nedovedu myšlenky držet od sebe. Nebo bych měla?

O: Ne, ne - samozřejmě že ne. Kombinuj je. Ale nesmíš je sečítat. Jenom o to jde. Myslím - když máš na mysli určitá množství a chceš kombinovat jejich dva druhy, pak musíš násobit jedno druhým. Anebo dělit jedno druhým. Tím dostaneš nějakou novou ideu, dostaneš se k nové kvalitě. Když máš v hlavě kilometry, a máš v hlavě hodiny, a dělíš kilometry hodinami, dostaneš "kilometrů za hodinu" - a to je rychlost.

D: Ano, tati. A co bych dostala, kdybych je násobila?

O: No - hm - předpokládám, že bys dostala "hodin na kilometr". Ano. A už vím, co to znamená. To právě platíš taxikáři. Taxametr měří kilometry a on má hodinky, které měří čas, a taxametr s hodinkami násobí výsledek a dostaneš kilometrohodiny a ty pak násobíš sazbou a výsledek jsou koruny, které máš zaplatit.

D: Jednou jsem provedla pokus.

O: Ano?

D: Chtěla jsem zjistit, jestli bych si dovedla myslet dvě myšlenky současně. Tak jsem si myslela: "to je zima" a pak jsem si myslela "to je teplo". A pak jsem to zkusila myslet sity dvě myšlenky dohromady.

O: A?

D: Ááale, zjistila jsem, že nemám dvě myšlenky současně. Že mám jenom jednu myšlenku - myšlenku na to, že chci mít dvě myšlenky současně.

O: Jistě. To je právě ono. Myšlenky se nedají směšovat, dají se pouze kombinovat. Což konec konců znamená, že je nemůžeš ani počítat. Protože počítání je jenom připočítávání, tedy sečítání. A to většinou u myšlenek nelze.

D: Pak ale opravdu člověk má jenom jednu velkou myšlenku a ta má mnoho větví - mnoho a mnoho a mnoho větví.

O: Ano. Myslím, že je to tak. Tedy, vlastně nevím. Ale v každém případě je to chytře vystiženo. Tím míním, že tak je to rozhodně jasnější,

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

než mluvit o jednotkách vědomostí a o jejich počítání.

x x x

D: Tati, a proč nepoužíváš tři čtvrtě svého mozku?

O: Ach, no - víš, potíží je v tom, že já jsem také měl učitele. A ti vyplnili asi tak čtvrtinu mého mozku mlhou. A potom jsem četl noviny a poslouchal, co říkají jiní lidé a to zaplnilo mlhou další čtvrtinu.

D: A ta zbývající čtvrtina, tati?

O: No - to je mlha, co jsem si vyrobil sám, když jsem se pokoušel myslet.

(přeložil PhDr. I. Možný CSc.)

x x x

Gregory Bateson

VĚDOMÝ ZÁMĚR VERSUS PŘÍRODA

Naše civilizace, kterou zde zkoumáme a hodnotíme, vyrůstá z tradice tří velkých, starodávných civilizací: římské, židovské a řecké. Zdá se, že řada našich současných problémů pochází právě z faktu, že žijeme v imperiální civilizaci, oplodněné utlačovanou a vykořisťovanou kolonií v Palestině. I na této konferenci probíhá ostrý boj mezi Římany a Palestinci.

Jistě si vzpomenete na svatého Pavla, který hrdě tvrdil: "Zrodil jsem se svobodou". Myslel tím to, že se narodil jako Říman a měl tedy nárok na řadu privilegií.

Do tohoto boje se můžete zapojit buď na straně utlačovaných, nebo na straně utlačovatelů. Jakmile se však rozhodnete bojovat, pak si jednu ze stran vybrat musíte. Tak je to prosté.

Současně ovšem i utlačování Palestinců, stejně jako svatý Pavel, toužili zaujmout pozici na straně impéria, to je, stát se střední třídou imperialistické společnosti. Pochybuji však, že je možno vyřešit naše problémy tím, že se přidáme k té civilizaci, kterou kritizujeme.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Je tu pak ještě další abstraktnější problém. Je nutné porozumět patologii a zvláštnostem celého systému, jenž zahrnuje jak Římany, tak Palestince. A právě o tom chci dnes mluvit. Nechci hájit ani Římany, ani Palestince - ani vládce, ani ovládané. Chtěl bych se zabývat dynamikou celé té tradiční patologie, v níž jsme zajati a z níž bychom se nikdy nevymanili, pokud bychom staré konflikty řešili starým způsobem. To bychom se točili stále dokola v bludném kruhu původních východisek.

Naštěstí má naše civilizace ještě třetí zdroj - v Řecku. Samozřejmě, že ani Řecko se nevyhnulo podobným problémům. Přesto však zde přetrvalo mnoho čistého, chladného myšlení zvláštního, zcela odlišného stylu.

Pokusím se vysvětlit tento problém historicky. Od doby sv. Tomáše Akvinského až do 18. století v katolických zemích a do reformace v zemích protestantských (neboť značné části řecké kultivovanosti jsme se právě reformací zbavili) byla struktura našeho náboženství řecká. V polovině 18. století měl biologický svět tuto podobu: na nejvyšší příčce byla svrchovaná mysl, a ta v zásadě vysvětlovala všechno, co bylo pod ní. Tato svrchovaná mysl se v křesťanství nazývala Bůh a v různých fázích filozofického vývoje byla obdařena různými vlastnostmi. Stupně vysvětlení pak vedly deduktivně dolů od Nejvyšší bytosti přes člověka k opicím a tak dále až k nálevníkům.

Tato hierarchie byla tvořena řadou kroků od nejdokonalejšího k nejjednoduššímu a nejprimitivnějšímu a byla strnulá. Předpokládalo se, že jednotlivé druhy se nemění.

Lamarck, snad největší biolog v dějinách, převrátil toto schodiště vysvětlení vzhůru nohama. Byl to on, kdo prohlásil, že vše začíná u nálevníků a že dochází ke změnám, které nakonec vedou až k člověku. Toto převrácení biologické taxonomie je jedním z nejúžasnějších intelektuálních výkonů v historii lidstva. Znamená pro biologii totéž, co Koperníkova revoluce pro astronomii.

Logickým důsledkem tohoto převratu taxonomie byl závěr, že studium evoluce by mohlo vést k vysvětlení mysli.

Až do Lamarcka byla mysl vysvětlujícím principem biologického světa. Teď se však vynořila naléhavá otázka: vysvětluje biologický svět mysl? To, co bylo původně vysvětlením, se nyní stalo tím, co má být

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

vysvětleno. Asi tři čtvrtiny Lamarckovy knihy Philisophie Zoologique (1809) jsou věnovány úsilí vytvořit, i když velmi primitivní, srovnávací psychologii druhů. Lamarck v ní dospěl k formulaci řady velmi moderních myšlenek: že žádnému stvoření není možno přisoudit psychologické vlastnosti, pro něž nemá vytvořen příslušný orgán; že mentální procesy musí vždy probíhat ve fyzickém substrátu a že složitost nervového systému odpovídá složitosti mysli.

V tomto stadiu setrvala pak celá záležitost dalších 150 let, především proto, že tu byla evoluční teorie, která během 19. století převládla. Možná si vzpomenete, že hlavními Darwinovými oponenty nebyli Aristoteles či sv. Tomáš Akvinský, kteří byli schopni moudrého uvažování, nýbrž fundamentalističtí křesťané, jejichž moudrost stála a padala s první kapitolou Bible. Problém, jakou povahu má mysl se evolucionisté snažili vyloučit ze svých úvah, a skutečně také nebyl podroben vážnému zkoumání až do doby po II. světové válce. (Zajisté, teď křivdím některým heretikům minulého století, zvláště Samuelu Butlerovi - ale i jiným.)

Během II. světové války se přišlo nato, jaký druh uspořádání patteru má za následek existenci mysli. A od tohoto objevu víme, že kdekoli se ve vesmíru setkáme s určitým druhem uspořádání, pak máme co činit s mentálními jevy.

Pokusím se vám popsat tento stupeň uspořádání; je to do značné míry technická záležitost. Russel Wallace zaslal Darwinovi z Indonezie slavný esej, v němž popsal svůj objev přírodního výběru, který se časově shodoval s Darwinovým. Zajímavá je tato část jeho popisu zápasu o přežití: "Tento princip (zápas o přežití) funguje podobně jako parní stroj, který zajišťuje a vyrovnává nepravidelnosti svého chodu téměř dříve než jsou zjevné. Podobně ani v přírodní říši nemůže dosáhnout žádná nerovnováha závažného rozsahu, protože už při prvním náznaku výkyvu některým směrem je udržování tohoto výkyvu obtížné a téměř jistě vzápětí zmizí".

Parní stroj s regulátorem představuje prostě cirkulární řetězec pří-
činných událostí, v němž je takový článek, jehož zvětšení vede v následujícím článku ke zmenšení. Čím více jsou koule regulátoru od sebe, tím méně paliva dostává stroj. Pokud dostává takový řetězec událostí energii z vnějšku, pak vznikne (s trochou štěstí) samoregulační systém.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Wallace tak vlastně koncipoval první kybernetický model.

Dnešní kybernetika se zabývá daleko složitějšími systémy tohoto základního typu; a my víme, že vždy, když mluvíme o civilizačním vývoji, o lidském jednání, o společenských organizacích, či o jiných biologických systémech, že se jedná o samoregulační systémy. Tyto systémy vždy v zásadě něco zachovávají. U stroje s regulátorem se přívod paliva mění tak, aby byly zachovány konstantní otáčky. V těchto systémech slouží změna vždy k zachování statu quo v určité části systému. Wallace to viděl správně: přírodní výběr slouží především k tomu, aby udržel druhy neměnné; na vyšší úrovni však může působit v zájmu zachování velmi komplexní proměnné, kterou nazýváme "přežití".

Dr. Laing poznamenal, že pro lidi je často nejtěžší vidět to, co se nejvíce nabízí. Je tomu tak proto, že také lidé jsou samoregulační systémy. Jejich samoregulace směřuje proti narušení stávajícího stavu a pokud to, co se nabízí, nemůže být snadno asimilováno do stávajícího rámce, pak je to vnitřními mechanismy potlačeno, někdy i za cenu zavírání očí či vyřazení jiných způsobů vnímání. Rušivá informace může být obalena na způsob perly, tak aby nerušila, přičemž záleží na uspořádání systému, co je vnímáno jako rušivé. I samo určení toho, co je pro systém rušivé, bylo původně naučeno a pak je udržováno a zachováno.

Na této konferenci se zabýváme třemi nesmírně složitými systémy těchto konzervativních smyček. Prvním z nich je lidské individuum. Fyziologické a neurologické mechanismy v lidském těle zajišťují neměnnou teplotu, stálou hladinu látek v krvi, tvar orgánů během růstu a vývoje i další znaky. Totéž platí pro psychologii jednotlivce, kde učení vede ke zkušenostem, které jsou pak uchovány v neměnném stavu.

Druhým je společnost, v níž jedinec žije - i tato společnost tvoří systém stejného druhu.

A zatřetí se zabýváme ekosystémem, přírodním biologickým prostředím, v němž lidé žijí.

Začnu od přírodních ekosystémů, které obklopují člověka. Anglický dubový les, nebo tropický prales, nebo kus pouště vždy tvoří společenství druhů. V dubovém lese spolu žije řekněme tisíc různých druhů, v tropickém pralese desetkrát více.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Myslím, že jen málokdo z vás viděl takový systém nenarušený. Zbylo jich už jen opravdu nemnoho; většinou byly poškozeny druhem Homo sapiens, který některé jiné přírodní druhy vyhubil, jiné naopak do systému nasadil, narušil vodní zdroje atd., atd. Velmi rychle ničíme všechny zemské ekosystémy, tyto vyvážené systémy přírody. Vyvádíme je svými zásahy z rovnováhy - ale stále ještě jsou to přírodní systémy.

Ať už je jejich stav jakýkoli, pořád zůstává skutečností, že živočichové a rostliny tu spolu žijí v kombinaci vzájemné konkurence a závislosti, a právě této kombinace je důležité si všimnout. Každý druh má primárně Maltusianskou schopnost exponenciálního růstu. Každý druh, který neprodukuje více potomků než je rodičů, je předurčen k záhubě. Je naprosto nezbytné, aby všechny druhy v takovémto systému byly potenciálně schopny populačního růstu. Má-li ovšem tuto potenciální schopnost každý druh, pak dosažení rovnováhy je velmi složité. Do hry se zapojují různá vyrovnávání a vzájemné závislosti a všechny tyto procesy mají cirkulární charakter, o němž jsem se již zmínil.

Maltusianská křivka je exponenciální. Je to křivka populačního růstu a není nepřipadné nazývat tento růst populace explozí.

Můžete litovat, že organismy mají tento explozivní potenciál, ale stejně tak vás to může těšit. Protože stvoření, která jej nemají, jsou odsouzena k zániku.

Zároveň je však jasné, že jakékoli fušování do vyváženého ekologického systému, fungujícího na tomto základě, může velmi snadno vést k narušení stávající rovnováhy, kdy se projeví exponenciální křivky. Některé rostliny se rozmnoží jako plevel, někteří živočichové vyhynou a celý vyvážený systém se rozpadne.

Co platí o druzích, žijících spolu v lese, platí taky pro spolky a třídy lidí ve společnosti, kteří rovněž žijí v nejjednodušší rovnováze závislosti a konkurence. A totéž platí i pro nitro člověka, kde existuje vzájemná závislost a konkurence mezi orgány, tkáněmi a buňkami. Bez této konkurence a závislosti bychom však neexistovali, protože se neobejdeme bez žádného z konkurujících si orgánů a částí těla. Kdyby některá část těla neměla expanzivní charakter, pak by vymizela a to by byl i náš konec. I v těle tedy existuje určité potenciální možnosti. Pokud se rovnováha

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

systému naruší, projeví se exponenciální povaha některé jeho části.

Totéž platí i ve společnosti.

Myslím, že můžeme předpokládat, že každá důležitá fyziologická či sociální změna znamená vlastně určitý posun systému ve směru některé exponenciální křivky. Tento posun však nesmí přesáhnout určitou mez, jinak dojde ke katastrofě. V principu platí, že pokud např. vyhubíte v lese všechny drozdy, pak se některé složky rovnovážného systému posunou po svých exponenciálách až do dosažení nové rovnováhy.

V těchto posunech se však vždy skrývá nebezpečí - možnost, že určitá proměnná např. hustota osídlení dosáhne takové hodnoty, že další její posun je limitován faktory, které jsou ve své podstatě škodlivé. Pokud by byl např. stav populace nakonec omezen nedostatkem potravin, pak ti, kteří přežijí, budou stále napolo hladoví a zdroje potravin budou dále nadměrně vyčerpávány až k bodu, z něhož není návratu.

Teď bych rád pohovořil o jednotlivém organismu. Tato entita se podobá dubovému lesu a kontrola jejích funkcí je v totální mysli (total mind), což je snad jen odraz totálního těla. Ale tento systém je různým způsobem stratifikován, takže změna v příjmu potravy nevede řekněme k úplné změně ve způsobu sexuálního života či změna ve způsobu sexuálního života nevede ke změně způsobů vyjadřování apod. Jednotlivé subsystémy jsou od sebe do jisté míry odděleny, bezesporu z důvodů ekonomických. Existuje však jedno rozdělení, které je v mnohých svých rysech záhadné a přitom má pro život člověka klíčový význam. Mám na mysli "polopropustnou" clonu mezi vědomím a zbytkem totální mysli. Určitý omezený rozsah informací o tom, co se děje v této rozsáhlejší části mysli, se dostává na obrazovku vědomí. Ale to, co se dostává do vědomí je jen výběr, je to systémový, tj. nikoli náhodný vzorek celku.

Samozřejmě, že celek mysli nemůže být vyjádřen v jedné části mysli. To logicky plyne ze vztahu mezi částí a celkem. Televizní obrazovka nemůže poskytovat úplné údaje o tom, co se děje ve všech částech procesu televizního vysílání; a to ne proto, že by diváci neměli o tyto informace zájem, ale protože zpráva o těchto procesech by vyžadovala další zpravodajské okruhy. Avšak zpráva o těchto dalších okruzích by vyžadovala zase další okruhy a tak dále do nekonečna. Každý krok směrem k rozšíření vědomí povede celý systém dále od totálního vědomí. Když přidáme zprávu o dějích v určité části přístroje, pak ve skutečnosti snížíme procento všech sdělovaných zpráv.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Musíme se proto smířit s velmi omezeným vědomím a vynořuje se otázka: podle čeho probíhá tento výběr? Na jakém principu vybírá mysl to, čeho si je "já" vědomo? I když se o tom mnoho neví, něco je přece jen známo, jakkoli tyto principy nejsou přístupny vědomí. Zaprvé, většina počítků se dostává do vědomí až poté, co byla zpracována procesy v nevědomí. Tyto počítky jsou sloučeny do vjemů a až tyto komplexní vjemy jsou "vědomé".

"Já", vědomé já, má k dispozici nevědomě redigovanou verzi malé části toho, co působí na mou sítnici. Ve svém vnímání jsem veden svými zájmy. Vidím, kdo je přítomen, kdo není, nebo si aspoň namlouvám, že to vidím, a mohu mít úplně pravdu. Mám zájem vědět, kdo tu je. Je pro mě důležité, abyste mě slyšeli.

Co se stane s obrazem kybernetického systému - např. dubového lesa či organismu - pokud je tento obraz úmyslně kreslen tak, aby sloužil jen určitému záměru?

Zamyslete se např. nad stavem současné medicíny. Říká se tomu lékařská věda. Co se skutečně děje je to, že si doktoři řeknou, že by bylo záhodno zbavit se obrny či tyfu či rakoviny. Takže věnují na výzkum peníze a čas a úsilí a zaměří se na tyto "problémy". A v určitém okamžiku dr. Salk a další "vyřeší" problém obrny. Objeví vakcínu, kterou můžete dítěti podat a ono je před obrnou ochráneno. To je řešení problému obrny. V tom okamžiku se na tento problém přestane věnovat čas i peníze a začnou se věnovat na problém rakoviny či čehokoli jiného.

Medicína tedy končí jako věda, jejímž obsahem je řada různých dovedností. V rámci této vědy se toho velmi málo ví o věcech, o kterých mluvíme: to je o těle jako systémově kyberneticky organizovaném samoregulativním systému. Vnitřní vzájemné souvislosti v tomto těle jsou velmi málo prozkoumány. Došlo k tomu, že sledovaný záměr určil, co se dostane do pozornosti vědomí lékařské vědy.

Když dovolíte, aby Váš záměr určoval, co se stane předmětem vaší pozornosti, pak získáte řadu dovedností a některé z nich jsou velmi užitečné. Je to velký pokrok, že byly tyto dovednosti objeveny, o tom není sporu. Ale pořád nevíme ani zlámanou grešli o tom, jak pracuje celý nervový systém. Cannon napsal knihu "Moudrost těla", ale nikdo nenapsal kni-

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

hu o moudrosti lékařské vědy, protože moudrost je právě to, co jí schází. Za moudrost považují znalosti o vzájemných vztazích v rozsáhlém systému - takovém systému, jehož narušení vede ke vzniku exponenciálních změn.

Vědomí funguje stejným způsobem jako medicína při výběru vzorku dějů a jevů, které probíhají v těle a v totální mysli. Je uspořádáno na základě účelu. Je to nástroj, který vám umožňuje rychle dostat to, co chcete, nikoli však jednat s největší moudrostí. Není orientováno vzhledem k přežití, ale aby sledovalo nejkratší logickou či příčinnou dráhu k tomu, co chcete získat, což může být oběd, může to být Beethovenova sonáta, může to být sex. Především to bývá moc či peníze.

Můžete namítnout: "Ano, ale žijeme tímto způsobem přes milion let." Vědomí a účelnost je člověku vlastní přinejmenším poslední milion let a může nám být vlastní ještě hodně dlouho. Netroufám si přitom tvrdit, že psi a kočky vědomí nemají, tím méně že jej nemají delfíni.

Takže můžeme říci: "Proč si s tím dělat starosti?"

Inu, co mě znepokojuje je to, že se k tomu starému systému přidružile moderní technologie. V současné době je vědomých záměrů dosahováno pomocí stále dokonalejší mašinerie, transportních systémů, letadel, zbraní, medicíny, pesticidů a tak dále. Vědomá účelnost je nyní obdařena takovou mocí, že může narušit rovnováhu systémů těla, společnosti i biologického světa kolem nás. Hrozí závažné nebezpečí ztráty rovnováhy.

Myslím si, že většina problémů, které nás dnes svedly dohromady, se v základě váže k úvahám, které jsem zde předestřel. Na jedné straně je systemická povaha individuálního člověka, systemická povaha společnosti, v níž žije a systemická povaha biologického, ekologického systému, který nás obklopuje; na druhé straně je zvláštní zbrat v systemické povaze člověka samotného. Vědomá účelnost vyčleňuje a využívá z celkové mysli jen ty části, které nemají strukturu smyček, která je charakteristická pro strukturu celého systému. Když se řídíte "zdravým rozumem", který vám diktuje vědomí, pak se stáváte chamtivými a nemoudrými - opět užívám slovo "moudrost" pro rozpoznání a respektování celkového systemického charakteru universa.

Chybění systemické moudrosti však nevyhnutelně vede k trestu. Lze říci, že biologické systémy - individuum, kultura i ekologie jsou částečně živými udržovateli buněk či organismů, které je tvoří. Ale systém nu

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

ně trestá jakékoli stvoření, které není dostatečně moudré, aby se nepustilo do sporu se svou ekologií. Můžete tyto systemické síly nazývat "Bůh", pokud se vám to líbí.

Povím vám jeden příběh.

Byla kdysi Zahrada. Žilo v ní mnoho stovek druhů živočichů i rostlin - nejspíše to bylo v subtropích - ve vzájemné rovnováze. V této zahradě žili dva antropoidi, kteří byli inteligentnější než ostatní zvířata.

Na jednom ze stromů bylo ovoce, velmi vysoko ve větvích, takže ně něj nemohli dosáhnout. Takže začali přemýšlet. To byla ta chyba. Začali myslet účelově.

Jak šel čas, opičák, jehož jméno bylo Adam, šel a přinesl pod stroj krabici, postavil se na ni a zjistil, že na ovoce ještě stále nedosáhne. Tak přinesl další krabici a postavil ji na první. Pak se vyšplhal na obě krabice a konečně se zmocnil jablka.

Adam a Eva byli úplně opilí vzrušením. To je ten správný způsob, jak jednat. Udělej si plán, ABC a získáš D.

Pak se specializovali na to, že všechno dělali podle plánu. Nakonec vyhnali ze Zahrady samotné povědomí o své vlastní systemické povaze a o systemické povaze Zahrady.

Poté, co vyhnali ze Zahrady Boha, dali se teprve do práce účelným způsobem a brzy zmizela původní vegetace. Poté se některé rostliny staly "plevelem" a řada živočichů se stala "škůdci"; a Adam zjistil, že rolničina je tvrdá dřina. Musel dobývat chléb v potu tváře a řekl si "Bůh se mstí. Neměl jsem jíst to jablko".

Navíc se změnila i kvalita vztahu mezi Adamem a Evou, když vyhnali Boha ze Zahrady. Eva začala cítit odpor k plození. Kdykoli se jí tyto základní úkoly pletly do jejího účelného konání, upomínalo jí to na širší rámec života, který byl ze Zahrady vykopnut. Takže Evu plození a sex zatěžovalo a když došlo k rození dětí, pociťovala to jako velmi bolestivé a nepříjemné. I ona si řekla, že je to způsobeno Boží pomstou. Dokonce slyšela hlas, který řekl: "V bolestech budeš rodit své děti" a "Přání tvého manžela budou i tvými a on ti bude vládnout".

Biblická verze tohoto příběhu, z níž jsem do značné míry čerpal, nevysvětluje ono podivné překroucení hodnot, vedoucí k tomu, že ženská

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

schopnost milovat se mění v prokletí seslané Bohem.

Ať to bylo jakkoli, Adam pokračoval v účelném sledování svých zájmů a nakonec vynalezl systém volné soutěže. Evě nebylo dlouhou dobu dovoleno, aby se ho účastnila, protože byla žena. Ale mohla navštěvovat společenský klub a tady si vylévat svou zlost.

V další generaci zase začaly problémy kvůli lásce. Kain, vynálezce a zlepšovatel, slyšel od Boha: "Jeho (Abelova) přání budou i tvými přáními a ty nad ním budeš vládnout". A tak Kain Abela zabil.

Podobenství samozřejmě nenahrazuje fakta o lidském jednání. Slouží pouze k vysvětlení. Ale snažil jsem se ukázat určitý fenomén, který je takřka universální, když se člověk dopustí té chyby, že začne uvažovat přísně účelně a opomíjí systemickou povahu světa, s níž nakládá. Tento fenomén nazývají psychologové "projekce". Člověk konec konců jedná podle toho, co považuje za "zdravý rozum" a náhle zjistí, že se dostal do potíží. Není mu zcela jasné, co tyto potíže způsobilo a má pocit, že to, co se stalo, je jaksi nefér. Není schopen chápat sebe sama jako součást systému, v němž tyto potíže nastaly, a proto buď přičítá vinu ostatku systému nebo přičítá vinu sobě. V mém podobenství směšuje Adam dva druhy nesmyslu: "Zhřešil jsem" a "Bůh se mi mstí".

Když se podíváme na skutečné situace v našem světě, v nichž byla systematická povaha světa ignorována ve prospěch našich záměrů či zdravého rozumu, vidíme velmi podobné reakce. Prezident Johnson si jistě velmi dobře uvědomuje, že má potíže nejenom ve Vietnamu, ale i v jiných částech světa; ale jsem si jist, že z jeho pozice se mu to jeví tak, že se řídil zdravým rozumem a že tyto potíže přičítá buď zlé vůli jiných nebo nějaké své vlastní chybě nebo kombinaci obou těchto příčin, to už záleží na jeho povaze.

Nejohroznější na těchto situacích je, že nutně zkracují čas potřebný k jakémukoli plánování. Ocitáme se ve stavu bezprostředního ohrožení a moudrost hledící daleko dopředu je obětována aktuálními potřebám, i když máme někdy nejasný pocit, že tyto aktuální potřeby neslouží k trvalému řešení základních problémů.

Navíc, vzhledem k tomu, že se snažíme pochopit mechanismus fungování naší vlastní společnosti, musím dodat ještě toto: naši politikové -

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

- jak ti, kteří jsou u moci, tak ti, kteří jsou v opozici - nemají ani ponětí o věch, o nichž jsem mluvil. Můžete si projít záznamy řečí v Kongresu v pokusit se najít příspěvky, v nichž byste našli povědomí o tom, že problémy vlády jsou biologické povahy. Zjistíte, že jen ve velmi, velmi málo z nich je naznačen biologický vhled. Jak zvláštní!

Všeobecně platí, že vládní rozhodnutí činí lidé, kteří o těchto věcech nevědí vůbec nic. Stejně jako známý dr. Skinner z "Cesty všelikého těla" i oni "spojují v sobě moudrost slepice s neškodností jedovatého hada".

Sešli jsme se zde ovšem nejenom proto, abychom poukázali na některé nemoci současného světa, ale i proto, abychom poukázali na možnosti jejich léčení. Jak jsem již řekl. není možno najít lék na to, co jsem nazval Římsko-Palestinským problémem, pokud budeme zastávat buď stanovisko Římanů nebo stanovisko Palestinců. Problém je systemické povahy a jeho řešení musí vycházet z uznání tohoto faktu.

Zaprvé je nutná pokora a já o ní mluvím nikoli jako o morálním principu, který je pro řadu lidí nepřijatelný, ale jako o nezbytnosti filozofie vědy. V období průmyslové revoluce byl snad největším neštěstím prudký růst sebevědomí a arogance vědy. Vynalezli jsme jak udělat vlaky a jiné stroje. Zjistili jsme, jak postavit jednu bednu na druhou, abychom se zmocnili jablka a Západní člověk se začal považovat za vládce nad veškerým světem, který sestává z fyzikálních a chemických pochodů. I biologické jevy měly být nakonec ovládány podobně jako pochody ve zku-mavce. Evoluce je historií toho, jak se organismy učily různým dovednos-tem, pomocí nichž mohly ovládat své prostředí; a zvláštní hodnota člově-ka spočívá v tom, že zvládl více dovedností než kterékoli jiné stvoření.

Tato arogantní filozofie vědy je však dnes již obsolentní; a místo ní zde máme zjištění, že člověk je pouze částí rozsáhlejšího systému a že část nikdy nemůže ovládat celek.

Goebbels se domníval, že může ovládnout veřejné mínění v Německu díky rozsáhlému propagandistickému aparátu a řada dnešních politiků si zřejmě myslí totéž. Ve skutečnosti musí ovšem každý, kdo chce takto něco ovládnout, mít své zvědy, kteří mu řeknou, co si lidé povídají o jeho

Kontext V - 4, 1989 /VI - 1, 1990

propagandě. Takže vlastně jen odpovídá na to, co mu říkají. Nemůže mít proto nad ostatními přímou lineární kontrolu. Nežijeme prostě ve světě, v němž by takováto jednoduchá lineární kontrola byla možná. Život je něco jiného.

Podobně i v oblasti psychiatrie je nutno rodinu chápat jako kybernetický systém takového druhu, jak o něm zde hovořím, a často když vznikne nějaká systemická patologie, členové rodiny se začnou vzájemně obviňovat, kdo jí zavinil, nebo obviňují sami sebe. Avšak obě tyto verze jsou od základu mylné. Každá z nich předpokládá, že jedinec je schopen naprosto ovládat systém jehož je částí.

Dokonce i v limitech každé lidské bytosti je schopnost kontroly omezená. Můžeme si dokonce do určité míry osvojit i tak abstraktní schopnosti jako je pokora či arogance, avšak nejsme v žádném případě absolutními vládci svých duší.

Je ovšem možné, že lék pro nemoci, způsobené vědomou účelností lidského jednání, je skryt v jednotlivci. Existuje něco, co Freud nazval královskou cestou do nevědomí. Měl na mysli sen, ale myslím si, že můžeme sen zahrnout do jedné skupiny s uměním, kreativitou, poezií a těmito věcmi. A já bych sem počítal i nejlepší část náboženství. Jsou to aktivity zahrnující celého jedince. Umělec ovšem může tvořit s vědomým záměrem, že svůj obraz prodá. Ale aby jej vytvořil, musí se vzdát arogance rozumu ve prospěch kreativního prožitku, v němž hraje vědomá část mysli jen malou úlohu.

Mohli bychom říci, že v tvůrčím umění musí člověk prožívat sebe sama - své totální já - jako kybernetický model.

Pro 60. léta je charakteristické, že řada lidí hledá moudrost pomocí psychedelických drog, od nichž si slibují nějaký druh rozšíření vědomí, a já to považuji za příznak snahy kompenzovat všezahrnující účelnost současné epochy. Nejsem si ovšem jist, zda je možno dojít k moudrosti touto cestou. To, o co jde, není prosté uvolnění vědomé kontroly, aby mohly proniknout na povrch nevědomé obsahy. Tím pouze zaměníme jeden částečný pohled na sebe za jiný částečný pohled. Obávám se, že je nutná syntéza obou těchto pohledů a to je daleko obtížnější.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Mé vlastní malé zkušenosti s LSD mě dovedly k přesvědčení, že Prospero se mýlil, když řekl "Jsme stvoření ze stejné látky jako sny". Zdá se mi, že čistý sen je, stejně jako čistý účel, velmi triviální. Není to látka, ze které jsme stvoření, ale spíše jen kousky a cáry této látky. Naše vědomé úmysly jsou stejně tak jen kusy a cáry.

Systémový pohled je ovšem něco zcela jiného.

(přeložil MUDr. P. Možný, 1989)

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

IV. Původní práce

FEMINISMUS - CO S NÍM ?

Helena Klímová, Praha

(předneseno na Konf. rod. ter., Teplice 1989)

Feminismus bývá považován za filosofii zaměřenou proti mužům anebo za ženské napodobování mužů ve snaze vyrovnat se jim, tak praví indická feministka Devaki Jain (v mezinárodním feministickém čtvrtletníku Quest (zima 1978). V následné polemice se pak distancuje jak od tohoto mylného pojetí, tak od ztotožnění feminismu a ženského osvobozenického hnutí (Women's Liberation Movement). Podstatou feminismu, praví Devaki Jain, je přesvědčení o odlišné totožnosti ženy. Ženy se mají sjednotit a přinutit společnost, aby tuto odlišnost přijala jako rovnocennou. Autorka předpokládá, že v různých kulturách po celém světě tato rovnocennost odlišnosti může být vyjádřena různě a ženy si samy vyberou svůj model. Společně i odděleně pak mají vytvořit svět, který by jim umožňoval naplnění života.

Svět, celá planeta, od Saudské Arabie až po New York, je místem kastovního sexuálního systému, praví Mary Daly v jiném čísle téhož časopisu (jaro 1975), výrazem tohoto sexuálního kastovního systému jsou především všechna největší světová náboženství, svou podstatou patriarchální. Příkladem je dle autorky dogma o svaté Trojici, kterou vidí jako mužský homoerotický mýtus lásky mezi otcem a synem; hodnota ženy v tomto mýtu spočívá v tom, že porodí syna, jako Maria, nikoli však dceru. Významné dcery patriarchálních náboženství se rodí z mužů, nikoli z žen: z partnerova žebra, jako Eva Adamovi, nebo z otcovy hlavy, jako Aténa Díiovi - tyto ženské mytologické postavy nemají matku. Feminismus tuto matku nehledá, nerestauruje: to, o čem se pokouší, je naopak zdůraznění sesterských pout mezi ženami, nad poutem matka-dcera. Pouto matka-dcera vyjadřuje subordinaci spíše po patriarchálním způsobu. Ale co je nejpodstatnější: v pojetí feministickém matka po dceři nepožaduje sebeobětování tak, jako patriarchální otec po synovi. Pojem oběti, resp. polemika s ním, tvoří dnes jádro feministického myšlení a ještě se k němu vrátíme.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Patriarchální mytologie, podle názoru Mary Daly, podpírá současný svět na jednom konci, na druhém tou podpěrou je - gramatika, jazyk, a to zejména přechodné sloveso. Přechodná slovesa jsou ta, která mají předmět ve 4. pádě (např. sloveso "dělat") a jsou s to tvořit osobní pasiva (např. "uděláno"), ostatní slovesa jsou nepřechodná. Pasiva přechodných sloves jsou zvěčňující, umrtvující, živé bytosti převracejí v mrtvé věci, jsou sémantickou obdobou toho, co v oblasti sociální jsou instituce: ze subjektu činí objekt, totiž toho druhého, toho, kdo je nazírán, dělán, řízen, manipulován, kdo je nepřítomen jako živý činitel - tím druhým a nepřítomným je v patriarchální kultuře žena.

Mary Daly mluví o ženské revoluci a charakterizuje ji jako "post-křesťanskou duchovní revoluci", která neusiluje o rovnost, ale o moc, totiž o moc přítomnosti, moc bytí proti ne-bytí. Doslova pak: "Vstup do nového feministického časoprostoru, který je pohyblivý a žije za hranicemi patriarchálních institucí, je činné bytí v prapůvodní skutečnosti, a tato prapůvodní skutečnost je od-věčněna, je rozpoznána jakožto sloveso, a to nepřechodné, takové, které není vybaveno předmětem, který by blokoval jeho dynamismus."

Svět, vedený zástupcem otců a synů, směřuje k destrukci lidského druhu a celé planety. Rigidní, stylizované, hierarchické, genocidální a gynecidální zástupy mužských profesí - církve, armády, univerzity, státy - jsou všechny spolu propojeny vnitřně. Tyto zástupy berou do zajetí a zvěčňují pohyb. Jsou smrtonosné. Je důležité porozumět jim pro dobré pochopení toho, co feministický pohyb, feministická cesta, není.

Feministická cesta je vyjádřena jako stávání se, jako proces stálého, nikdy nekončícího pohybu a proměňování, bez závěrečného obratu aktivního v pasivní, subjektu v objekt.

Již z těchto krátkých ukázek je vidět, že feminismus - na rozdíl od našeho emancipačního hnutí - zdaleka nespočívá jen v oblasti sociálně-ekonomické, ale že proniká společenským myšlením i v oblastech filosofie, sémantiky a mytologie. Když jsem před několika málo týdny, krátce před revolucí, téma tohoto sdělení přijímala, byla jsem naladěna k postojům kritičtějšímu než bych dnes považovala za odpovídající. Dnes se mi téma jeví jako hodné hlubšího rozboru, než tomu bylo možno v těchto dramatických dnech a při těžké dostupnosti pramenů.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Myšlenky právě citované zřejmě čerpají i z existenciální filosofie, avšak ta opět probouzí k životu poznání našich předchůdců, kteří se rozhořovali mezi živým duchem a mrtvou, člověkem zhotovenou, neboli, jak oni říkali, "ukydanou" modlou. Každá generace, každá epocha si znovu vytváří svůj svět, jehož protagonisté (říše, církev, třída, ...) svým vlastním osudem vyjadřují obecné téma. Není divu, že obecné téma se nyní ozývá jako žensko - toto století je stoletím ženské krize a to, o co světu jde, se dá vyjádřit možná nejúplněji skrze téma Animy. To, o co světu jde, je téma stále komplexnější, s nebe se snáší na zem, či lépe řečeno, vertikála se plní dalšími obsahy. Původní téma antické ryze spirituální bylo od středověku a zejména v novověku obtíženo tématem sociálním a nyní i tématem biologickým, v době, kdy civilizace sahá po kořenech života. Nyní jsou to ženy, kdo svým osudem a jeho reflexí jakožto protagonisté vlastně nesou osud světa, včetně omylů. Jedním z omylů předchozích bylo koncipování sociální problematiky jakožto náboženské - včetně vidění - třídní vyvolenosti a její spasitelské úlohy. Jedním z omylů feminismu může být koncipování problematiky jako sociální.

Pátřejme tedy, jak se feministické myšlení vyrovnává s charakteristikou tématu jakožto biologického.

Bylo by možno analyzovat základní díla - Druhé pohlaví od Simone de Beauvoir, *The Feminine Mystique* od Betty Friedan, *Psychoanalysis and Feminism* od Juliet Mitchell. Nepovažuji to v tuto chvíli za nutné - řekla bych, že tyto autorky způsobem často kultivovaným a zajímavým vyjadřují poznání, odpovídající společenskému vývoji, který my už máme za sebou, byť bohužel, bez teoretické reflexe. V tuto chvíli, která je omezená a nálehá, dám přednost dvěma dílům, která mohou promluvit k dnešku.

Prvním tím dílem je kniha americké profesorky Harvardské university Carol Gilliganové. Její kniha *In a Different Voice* vychází z psychologických výzkumů, promlouvá jiným hlasem než jsou dosavadní hlasy psychologů - mužů a navíc zní i novým hlasem mezi ženami. Za připomínku stojí, že autorčino myšleno i životy citovaných výzkumných subjektů se odvíjely ve Spojených státech, v prostředí syceném i militantním feminismem. Její závěry jsou tím zajímavější.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Při spontánních dětských hrách chlapci projevují větší sklon ke hrám soutěživým, a to mimo domov a ve skupině. Dívky si raději hrají v interiéru, v menší skupině či ve dvojici a soutěží raději nepřímo, tak, aby úspěch jedné neznamenal neúspěch té druhé (švihadlo jako typická hračka). Chlapci se přeli o pravidla a cvičili si přitom roli "obecného druhého" - vztah self ke společnosti, ke světu. Pro dívky byla podstatná role "zvláštního druhého", vztah dvou konkrétních lidí. Protiklad mezi "obecným druhým" a "zvláštním druhým" připomíná protiklad mezi postavením občana a postavením člena rodiny.

Projektivní techniky a longitudinální studie odkryly zajímavé rozdíly v pojetí dobra a zla. Pro chlapce to špatné spočívalo v nadměrné afiliaci, pro dívky a ženy v nadměrné separaci. Mužové se cítili bezpečnější v "žebříčku" - ve vertikální hierarchii, ženy naopak v bezprostřednosti horizontální "sítě" vztahů. Příčinu vidí Carol Gilliganová v tom, jak probíhá raná i pozdější separace od matky. Zatímco pro chlapce k dosažení mužnosti je separace nezbytná, pro dívky tolik nutná není.

Zodpovědnost k druhému člověku u mužů je prožívána jako "nedělat, co chci, pokud by to poškodilo druhého", u žen jako "udělat pro druhého, co potřebuje, bez ohledu na to, co chci já". Oběma formulacím můžeme rozámět jakožto potlačení pro mravní důvod silného pudového směřování: u muže je popřena aktivita, u ženy pasivita.

Také nejdůležitější mravní hodnota se lišila: u mužů to byla slušnost, poctivost, spravedlnost (fairness), u žen pak péče, starost, pozornost (care).

Poznamenejme zde, že komplementarita těchto dvou prvních mravních hodnot připomíná starozákonní komplementaritu "spravedlnosti a milosrdenství", která byla uložena člověku obecně. Mravní ideál zjištěný po čtyřech tisíciletích se tomu starému podobá, s tím, jako by se mužové a ženy na něm vzájemně doplňovali.

Na starou moudrost se odvolává i sama autorka, když srovnává mužské a ženské poznávání. Mužský způsob vidí jako shodu mezi myslí a tvarem, po řeckém způsobu, zatímco pro ženu vrcholné poznání je aktem lásky a také akt lásky je vrcholným poznáním. Také v jazyce Bible sloveso "poznat" vyjadřuje porozumění i milostný akt.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Ideál zralé osobnosti spatřovali mužové a ženy poněkud jinak. U mužů v tomto ideálu převládá práce a společnost, u žen vztah, vzájemnost s druhým, ale také schopnost lásky k sobě.

Schopnost sebelásky, sebeúcty se v osobnostním rozvoji ženy ukazuje jako rozhodující, jako měřítko opravdové zralosti. Ženy k ní dospívají strastiplně, pouze když obecnou morálku pochopí jako pokryteckou a když vztah k sobě samotné dokáže postavit na roveň vztahu k druhému.

Nebezpečím pro zralost mužskou je přecenění práce, díla, společnosti (tedy mužských hodnot) a zanedbání vztahů s nejbližšími lidmi (tedy hodnot spíše ženských).

Dovolme si fantasii: při nezralosti obou se degradace vztahů a ženská neláska k sobě mohou vzájemně potencovat, zatímco to, co vzkvétá nerušeně a možná jako kompenzace je práce a dílo.

Naproti tomu zralou osobnost si můžeme představit jako spolupráci obou složek pohlavní totožnosti člověka, kdy u muže dostatečně vystupuje jeho dobrá Anima, u ženy laskavý Animus.

Myšlenky Carol Gilliganové jsou pozoruhodné zájmem o motivaci a morální hodnoty. Existují hodnoty blízké spíše ženám, sytí ženskou subkulturu, podněcují ženský způsob chování. Vlastnosti a sklony, dosud považované za ženské slabosti, dokázala Carol Gilliganové přerámcovat a představit v jejich pozitivním vydání.

Druhá knížka promlouvající k dnešku je americký národní bestseller z roku 1986 *The Hungry Self*. Autorka Kim Chernínová je psychoterapeutka, léčí ženy, které strádají jídelními poruchami, a také její předchozí knihy nesou příznačné názvy: *Posedlost - úvahy o tyranii štíhlosti*; *V domě mé matky*; a kniha básní *Hladová píseň*.

The Hungry Self nemluví o ženách obecně, ale promlouvá o setkání právě s tou generací, která se narodila již pod znamením feminismu. Poruchy jídla se zdají být symptomatické. Počátkem osmdesátých let se odhadovalo, že každá pátá americká dívka kolem dvaceti let věku strádá bulemi. Nějakou poruchou jídla nyní trpí nejméně polovina těch, které žijí v kolejních kampusech a dokonce i mezi zdravými převládá chování blízké anorektickému. Mezi všemi anorektiky pouze 8% jsou muži.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Poruchy jídla se projevují těmito příznaky: nezřízená chuť k jídlu; nápadný pocit viny; hrůza z tloušťky; akt jídla provázený pocity děsu či hanby, někdy dokonce potřeba jíst o samotě; potřeba hladovění, držení diet; uměle navozovaná vrhnutí; potřeba očišťování.

Je zřejmé, že jídlo a chování s jídlem spojené je obsazováno nějakým mocným symbolickým významem.

A skutečně, jídelní poruchy vidí autorka jakožto výraz vývojové krize, kterou muž by vyjadřoval zvýšeným zájmem o sex. Tato krize souvisí se separací od matky. Chlapec se separuje od matky, aby se mohl stát mužem a otce symbolicky zabíjí tím, že jej překonává. Dívka se od matky nemusí separovat tak radikálně a ve věku rané dospělosti cítí zábrany, má-li matku překonat.

Tento nevědomý zákaz se však v současné generaci dostává do rozporu s feministickým myšlením, které ženám přikazuje seberealizaci jinou, než je péče o domácnost, a lepší, než to uměly matky. Když se tedy mladá žena nechá vést feminismem, sama před sebou překonává svoji matku a je ve dvojné vazbě vlastního svědomí. Uniká pak do regrese, k jídlu, kterým se střídavě trestá nebo odměňuje. Anebo na sebe bere mužský oděv a snaží se nena-být ženského tvaru těla, jako by byla spíše synem než dcerou své matky: neboť syn může dosáhnout seberealizace aniž cítí vinu při překonávání matky.

Není to tedy, jak praví Kim Cherninová, poměřování se s mužem, závist penisu, ale zábrana před poměřováním s matkou, co brání ženě stát se ženou, co z dívek činí chlapce.

Nejenom to: pohlížejíc na matčín osud pohledem feministek, vidí jej dívka jako zmarněný, obětovaný, a sebe jakožto viníka, příčinu. Slovník žen trpících jídelními obtížemi hýří výrazy jako "zbídačené, scvrklé, vyčerpané, vyschlé, využité, vyprázdněné, vyssáté, odhalené, rozprášené..." - a těmito výrazy dívky popisují jednak matčino žití, jednak vlastní pocity spojené se symptomem. "To, co zvracím, je matčín osud," říká jedna z pacientek Kim Cherninové, jiná pak praví: "To, co zvracím, je moje vlastní duše".

Ocitujme stručně jednu z kazuistik: pacientka, do nedávného onemocnění studentka, vypráví, jak její matka v mládí přerušila slibná studia

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

práv, aby se o ní mohla starat, a celý život toto přerušení nesla úkorně. Když dívka dospěla a sama na práva vstoupila, matka se přihlásila k dokončení studia. Současně dle slov dívky o deset let šťastně omládlá. Zpočátku studovaly nadějně spolu. Později začala matka za dcerou pokulhávat, přinesla domů horší známky. Zanedlouho dcera těžce onemocněla anorexií a musela se studia vzdát. Nakonec matka zdárně promovala, avšak dcera o váze 45 kg se dosud léčila a autorka cituje dceřin výrok: "samozřejmě, že jsem svůj život dala matce..."

"Matky a dcery čelí jedna druhé v zápase o vlastní self, avšak zatímco ty mladší svůj zápas počínají, ty starší už jej prohrály" - to je, podle Kim Cherninové, psychologický základ epidemie jídelních poruch mezi dnešními ženami. "Žena kteréhokoli věku je matkou v těžké krizi, jestliže se nerozhodne obětovat sebe samu a žít pouze skrze své děti; žena kteréhokoli věku je dcerou, která onemocní jídelní poruchou, jakmile chce naplnit vlastní rozvoj a musí se přitom ohlížet na osud matky".

Avšak proč se ženská krize identity odehrává právě skrze jídlo ?

V celém dětském životě se zápas o autonomii odehrává také skrze jídlo a postihuje matku jakožto jeho první dárkyni. Melanie Kleinová mluví o orálně sadistických fantaziích raného dětství, které patrně spojují období ssání a kousání a které obsahují přání matku vyssát, zničit, vyprázdnit. Tato "Kleiniánská vzpomínka" patrně spočívá v základu jídelních potíží - anorexie, bulimie, obezity - spolu s představou, že toto dětské přání se stalo skutečností. Autodestruktivní charakter jídelních poruch vysvětluje Kim Cherninová jako sebetrestání stejným způsobem, jakým byla spáchána vina, totiž skrze ústa, jazyk, zuby. Zatímco psychologii může lze nejlépe porozumět skrze situaci oidipální, psychologie ženy je srozumitelná nejlépe skrze prastarou dyádu ústa-ňadro. Pro muže je snadnější vyvázat se z orálně sadistické viny raného dětství, pomáhá jim k tomu představa mateřství jakožto povinné ženské oběti.

Avšak tatáž představa, pokračuje Kim Cherninová, komplikuje vývoj žen. Dospívající dívku na jedné straně děsí představa, že se stane obětí hostinou, prvobytným hodem dítěti, z druhé strany ji zatěžuje pocit viny vůči obětované matce. Posedlost jídlem umožňuje dívce odehrát vůči matce dávná ambivalentní přání: na jedné straně si ji přivtělit do věčného tě-

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

lesného spolunáležení, na druhé straně ji zničit a tak se zcela separovat.

Pacientky Kim Cherninové dokázaly zcela volně rozprávět o všem, co se týkalo sexu. Avšak značné zábrany, pocity studu a viny prožívaly, když měly hovořit o svých jídelních zvyklostech. Terapie se dařila poté, co se Kim Cherninová zaměřila na nejranější vzpomínky spojené s jídlem. Chorobný hlad se pak proměnil v poznání, v sebepoznání, v naplnění něčím novým, jiným, než jídlem. Pacientky byly s to ve vzpomínce se setkat s matkou, smířit se s ní a odloučit se od ní v míru.

V kolejních kampusech, kde jídelními poruchami strádá nejméně polovina dívek a kde quasianorektické chování nabývá podoby epidemie, se nabízí srovnat tuto kolektivní podobu s tím, co porucha jídla supluje, totiž s rituálem přechodu. Vyskytuje se mnoho podobností s iniciačními rituály dívek přírodních národů: separace dívek od matek a soustředění do jednoho společného domu; praktiky sebetrýznění deprivací - spánkovou a potravinovou; záměna dne za noc a noční vyčerpávající tance; sebezdobení a posvátné předměty (v kampusu např. plakáty a fotografie); tajné kultické hovory týkající se zde zejména jídel a diet; symbolický význam přičítaný jídlu, totiž - v kampusech - jídlo jako zásluha nebo prohřešek, odměna či trest; potřeba očisty po "zhřešení" jídlem, potřeba, která vede až ke kolektivnímu zvracení, k řetězovému předávání těchto praktik, ke kolektivnímu sdílení této neurozy.

U přírodních národů se rituály přechodu ustavily z nějaké přirozené vývojové potřeby - kupříkladu dospívání - a tuto potřebu uspokojují způsobem, který dané kultuře odpovídá: přírodu tedy proměňují v kulturu. V kmenové společnosti takové rituály plní dva podstatné úkoly: proměňují jedince a umožňují mu vstup do kultury kmene.

Tyto dvě podstatné věci, praví Kim Cherninová, stojí i před dnešní generací žen. Po pěti tisíciletích patriarchátu se hodlají ženy proměnit do své zralé totožnosti a vstoupit do lidské kultury. Chybí však patřičný rituál přechodu a cíl spočívá v kolektivním nevědomí, a tak namísto o proměnu osobnosti usiluje žena o proměnu tělesného tvaru. Protože však chování nevede k žádoucímu cíli, potřeba proměny se stává kolektivní neurozou, posedlostí.

Kontext V - 4, 1989 /VI - 1, 1990

V ženské posedlosti jídlem se skrývá potřeba znovu získat spojení s posvátným tajemstvím vlastního bytí - se schopností stvořit život a potravu skrze ženské tělo a hojit tak i dávné strachy duše. Tato schopnost ve své zdomácnělé podobě byla snížena a nabídnuta ženám zpět jakožto nevýznamné činnosti a jako omezení ženského sociálního rozvoje.

V závěru Kim Cherninová rozvíjí představu takového světa, kde ženská snaha, nyní marněná chorobnou posedlostí jídlem, se přetvoří v symboliku rituálu. V takovém světě pak ženy budou moci uskutečňovat svoji totožnost v posvátných uměních tvoření, živení a hojení.

Feministické myšlenky poskytují inspiraci jakož i polemické podněty. Postavme vedle obojího naši zkušenost středoevropskou, zostřenou místními prožitky tří generací direktivní emancipace.

Prvotní téma ženské otázky, srovnávání s muži, se nyní jeví jako přijatelné v podobě, v jaké je feministky nabízejí, totiž jako rovnost v odlišnosti. Počáteční životní běh muže a ženy je dnes už srovnatelný (u nás možná ještě víc než na Západě); jenže po tomto počátku nastane okamžik, kdy se ženský osud lomí, totiž narozením dítěte. S tímto okamžikem spojují západní feministky téma sebeobětování, ženské oběti, kterou vidí jako vynález pěti tisíciletí patriarchální kultury, jako ideologický nástroj vlády muže nad ženou. Nesouhlas s tímto tématem vyjadřují jednak přímou polemikou (počínaje Betty Friedanovou), dále vytěšňováním, a také chováním (epidemie interrupcí, odkládání prvního porodu až do středního věku).

Téma oběti tedy, nikoli už tolik srovnávání muže a ženy, je nyní pro feministické myšlení tím ústředním.

Ráda bych se tedy u tohoto tématu na chvíli zastavila. Napřed obecně: pro jeden český pojem "oběť" existují v jiných jazycích výrazy dva, a to zcela protichůdné, např. v angličtině výrazy "victim" a "sacrifice". "Victim" je ten, kdo utrpí nějakou ničivou, zraňující, nepřátelskou činností nebo děkem (oběť války, nemoci, útlaku, živelné pohromy)... Proti tomu, kdo je "victim" může stát "victor", ten, kdo zvítězil, ocitl se navrchu, pokud ten ničivý děj vznikl záměrem, něčí činností. Existuje disciplína "viktimologie" a ta zkoumá osoby, které utrpěly něčí násilí, přepadení, oloupení.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Výraz "victim" je tedy spojen s násilím, utrpením, s destrukcí, případně s nepřátelským záměrem.

Naproti tomu ten druhý překlad slova "oběť", totiž "sacrifice", znamená: darování života (zvířete, rostliny, člověka) anebo darování nějakého majetku, vzdání se či dokonce zničení něčeho nežádoucího - a to ve prospěch božstva anebo ve prospěch něčeho, někoho jiného výborného. Děje-li se "sacrifice", zánik nastat může, není však cílem, cíl spočívá ve smíření, ve znovuzrození v nové, vyšší podobě, v novém, lepším smyslu: v posvěcení, jak říkali naši předkové, a to je též doslovný překlad výrazu.

Mezi "victim" a "sacrifice" je tedy vztah protikladu.

V praxi se však často děje zmatení obou pojmů, nejčastěji tak, že je dění označeno jako "sacrifice" a prožíváno jako viktimizace. Kim Cherrinová se opakovaně vrací k příkladům žen, které nutkavě smýčící dům a vaří obrovská rodinná jídla a současně prožívají hluboké deprese ze zmarňování vlastního života. K manželským a rodinným terapeutům se uchylují dospělí, jejichž matky se vzdaly osobního života, tzv. se obětovaly svým dětem, avšak nyní - ty matky - očekávají, že děti se v odměnu také vzdají své intimity. Není divu, že tuto podobu oběti, totiž viktimizaci, feministky odmítají.

Je však na pováženou, že spolu s feministkami celá kultura ztratila povědomí o obsahu toho druhého výrazu, "sacrifice". Obsah nalezneme, vrátíme-li se k původu slova. Znamenalo oběť Bohu, děj o třech prvcích. Za prvé: ten, kdo obětuje, za druhé: ten, komu je obětováno, a za třetí: co je obětováno, nejčastěji část úrody nebo zvíře. Podmínkou celého děje bylo vyzdvižení vysoké hodnoty všech tří prvků.

Ve vztahu k Bohu bylo toto uznání obsaženo implicitě.

Pokud se týká toho, co bylo obětováno, vysokou hodnotu, stav bez vady, zaručoval příkaz (III M, 22, v.19,20 a 29): "Což by koli mělo na sobě vadu, nebudete toho obětovati ..." a oběť se směla dát pouze dobrovolně "z dobré vůle své obětovati budete". Zvláště vhodnou obětí byly prvotiny, raná úroda nebo prvorozené dobytče, to jest život v zárodku, ještě nesamozřejmý a nejceněnější.

Člověk, který účelu nejvznešenějšímu přinášel to, co měl nejvzácnějšího, a který to činil dobrovolně, takový člověk sám sebe mohl vidět jako dobrého, ba mohl se takto učinit vznešenějším, posvěceným.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Znakem obětí je tedy nejvyšší hodnota všech tří prvků, úcta ke všem třeb a dobrovolnost děje.

Stejně jsou podmínky i pro oběť mezi člověkem a člověkem, chybí-li být i jedna z nich, uděje se něco jiného.

Může nastat zmarnění, sebeklam, odevzdá-li člověk něco cenného účelu nepravému, např. když tzv. "zasvětit" svůj život myšlence, která propadne, ukáže se falešnou. Je jen málo takových účelů, které by stály za heroickou obětí a jen vyjimečně takový, který by stál za obětí života. Ty pravdivé a hodnotné účely spíše než grandiozním aktem se naplňují neokázale v drobné všednodenní nápomocnosti a namísto konečné hořkosti s sebou nesou okamžitou odměnu - pocit příjemného tělesného tepla.

Pokud se týká druhého prvku, totiž toho, co člověk obětuje - v této věci vysoká hodnota je subjektivní. Odevzdá-li bohatý člověk vysokou sumu na dobrý účel, nemusí to být oběť ale dar. Oběť předpokládá určité uskrovnění, sebeomezení, v tom je její cena pro dárce. Obětí je dar v situaci nedostatku, neoli přebytku. Oběť, dále, je cenná i protoho, komu je určena, jinak se děje omyl, zahození, minutí se, ztráta. A vydává-li někdo za oběť to, čeho se spíše chce zřici, dopouští se klamu a spoluse zahazovaným předmětem zahazuje i obdarovaného a vlastně i sám sebe.

Třetím prvkem je ten, kdo oběť přináší, a jeho vysoká hodnota je obzvlášť hodná pozornosti, protože je nejméně srozumitelná, nejméně samozřejmá.

Někdy se totiž oběť považuje za přiznání slabosti, druhořadosti až nedostačivosti jakoby obětující dával najevo: já sám nejsem tak dobrá, nezasloužím si, toho cenného se vzdám, odevzdám tobě.

Řekla bych, že takto vidí feministky obvyklý život ženin vedle mužova: jako vzdání se vlastního osudu pro vlastní nedostačivost a pro neschopnost se prosadit. Patrně tomu tak mnohdy bylo i jest, symptom ženské méněcennosti je součástí neurozy naší kultury.

Ale naše kultura obsahuje i jinou možnost, kdy podřízenost, služba nejsou vnímány jako degradace. V podřízení dítěte rodičům není (nemělo by být) ponížení. Členové rodiny si vzájemně podle proměnlivých potřeb slouží a tuto službu provází laskavost a nikoli újma na lidské důstojnosti. Rozhodnutí ke službě druhým bylo v dobách středověku vepsáno do erbu krále a za "služebníka služebníků" se považoval papež. V postavení služeb

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

níka tedy nemusí být jen slabý a ponížený, sloužit ve smyslu pomáhat může i ten opačný, kdo má sílu a status, služba pro něho není hanbou, ale věcí cti, vysoké sebeúcty. Taková služba zhodnocuje oba zúčastněné, oba ji prožívají jako sblížení a povznesení.

I takto může žena prožívat svůj osud, jako radost, a sebe jako její průvodkyni. Naše kultura, vedle neurozy, obsahuje i tradici zdravou, kdy žena jako nápomocná obětavá bytost je ceněna.

Uhrnem: pojem oběti ve smyslu "sacrifice" tedy vylučuje násilí, zmarnění, sebeklam, mylný účel, obchod, druhotný zisk, fales a zahození. Vylučuje sebesnížení, zahořklost a méněcennost. Všecko toto je určitou podobou viktimizace.

Naproti tomu ten, kdo obětuje jakkoli ve smyslu "sacrifice", podává takovouto zprávu: já, člověk plnohodnotný, tak velmi oceňuji účel nebo bytost, kterou mám na mysli, že v její prospěch postupuji něco pro mne velmi cenného; tím se vlastně s tím účelem, s tou bytostí, ztotožňuji, podílím se na spoluprožívání toho dobrého, co působím, a tím vším vysokou hodnotu všech tří účastných včetně sebe ještě více povznáším.

Tragickým omylem naší kultury, omylem, který dozrál v názoru feministek, je neporozumění tomuto způsobu.

Ale jak vůbec mohlo dojít k neporozumění ?

Vraťme se ještě k pasáži, kdy Kim Cherninová cituje "Kleiniánskou vzpomínku", orálně sadistickou fantazii raného dětství, přání vyssát, zničit matku. Toto přání dítě vyjadřuje všemi výrazy agrese jak jen může: zuby, nehty, ústy, výkaly, zápasem celého těla ... a pacientka se pak trestá - dle uvedené teorie - stejnými nástroji svého těla. Epidemický charakter potíží se vysvětluje tím, že vlastně první generace žen v dějinách má šanci překonat matky a zvolit si osud, kterého se matky vzdaly ve prospěch svých vykořisťujících dcer.

Snažím si představit matku takové generace, její zacházení s dcerou, a Kim Cherninová sama napoví. Mluví o tom, jak těžce se matka rozhoduje, zda věnovat čas dítěti nebo studiu. Jak zvažuje každou volnou chvíli, jak bolestně vybírá v samoobsluze mezi zeleninou mraženou, to jest rychlou, a zeleninou čerstvou, to jest časově náročnou, jak několikrát mění rozhodnutí, nakonec vybíhá z obchodu s balíčkem mraženého špenátu, který

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

pak doma pro výčitky svědomí zahazuje. Objevuje se nám tak bytost sevřená dvojí vinou: vůči dítěti a vůči vlastnímu zmarňovanému osudu.

Zbývá takové matce ještě nějaký čas a chuť na pouhé potěšení, pomazlení s dcerou, na rodičovský rituál?

Tato otázka je podstatná. Raná interakce mezi matku a dítětem se prokazuje čím dále zřetelněji jako nesmírně významná. Etologie objevila způsob, kterým živočichové své agresivní projevy proměňují v náklonnost. A CO TEDY 4IN9 MATKA (a také otec) s dítětem v čase pohody? Vyhazuje dítě do vzduchu, kouše ho do krku, trochu na ně vrčí, boří se obličejem do jeho krajiny břišní ... zachází s ním podobně jako šelma s kořistí, tedy nijak si nezadá s agresí dítěte. Dítě cítí, že by mohlo být uloveno a sežráno (nejen kleiniánská, i tato vzpomínka se objevuje později v jeho fantaziích, třeba jako perníková chaloupka) - že však nikdy k tomu nejhoršímu, k anihilaci, nedojde, neboť - a to vyrůstá jako prožitek při té opakované zkušenosti - neboť matka má dítě ráda. Opakované výhružné projevy matky se vždy prokáží jako plané, jako hra, a dítě se tak ubezpečuje, že je chtěné, vítané, že jej svět, to jest matka, přijímá s radostí. Jeho orálně sadistická přání, která by v pozdější vzpomínce mohla být vnímána jako těžká vina vůči matce, jsou hned při svém projevu mateřským rituálem neutralizována. Matka jakoby mu při něm sdělovala. jsi malé, bezbranné a svých potřeb se domáháš výdobytky z mého těla; přijímám tvoji agresi a předávám ti svoji, abys poznalo, že mé dary, má oběť neplynou ze slabosti, ale z něčeho daleko cennějšího, z toho, co ti zaručuje bezpečí a život.

Takováto konfrontace dvojí živočišné agrese, kdy ten slabší za svoji agresi nikdy není potrestán, anihilován, ale vždy přijat, je v životě jedince první zkušeností úplného odpuštění. Je základem pro vědomí vlastní nevinu, pro sebezpřijetí a pro následné přijetí i druhého člověka.

Ale takový rodičovský rituál je asi to první, co matka pomine při nedostatku času. V prapaměti dítěte pak kleiniánská vzpomínka není dost neutralisována, vyvážena, odpuštěna rodičovským rituálem. Rostoucí bytost je náchylnější cítit se provinile, nedostačivě. Odtud může směřovat k jednání rivalizujícímu a paranoidnímu včetně vytváření nepřátelských ideologií; a také může směřovat k jednání jakkoli sebedestruktivnímu, třeba k jídelním poruchám.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Nespokojenost s nenaplněvaným osudem matek a dcer - to jest sociálně psychologické klima částečně reflektované a částečně i vytvářené feministickým myšlením - opravdu může přispívat k psychosomatickým onemocněním. Avšak ten skutečně rozhodující krok mezi zdravím a nemocí se děje nikoli v oblasti sociálně psychologické, ale sociálně biologické - při rituálu mezi dvěma bytostmi.

Tam také spočívá dvojí kořen pojmu oběť: jeden souvisí s agresí nepřeorientovanou, ničivou, která s sebou nese vinu, je viktimizací; ten druhý znamená, že rituál nemísto ničení nabídne nějaké cenné vzdání se, tím neutralizuje vinu a namísto ní vytvoří náklonnost.

Stvoření této náklonnosti možno srovnat se samotným stvořením fyzického těla dítěte, je to probouzení duše.

Připomeňme si nyní tu anorektickou pacientku, která se domnívala, že to, co zvrací, je její duše. To, co člověk přijímá ústy, není jen potrava. V nevědomí tkví představa, že ústy člověk přijímá celý osud - - odtud pak vulgární výzvy k vypuzení ze zažívacího traktu, když je člověk nespokojen. V představách některých přírodních národů žena ústy i počíná, přijímá duši nového člověka, něco podobného si představují i děti. Psychoanalytici jednu dobu diskutovali o tom, zda těhotenské zvracení může souviset s nevědomým odporem ke graviditě, kdy nevědomé přání po vypuzení pouze bylo přeneseno zdola nahoru a obsah lůna opakovaně zaměňován za obsah žaludku.

Nejčastěji se jídelní poruchy objevují ve věku kolem dvaceti let. V tom věku dívka dospěje do kritické periody a její prožívání je nevědomě načasováno k novému existenciálnímu naplnění - k prožitku lásky, napřed k muži, pak k dítěti. Její obsahy vědomé však mohou být zcela jiné: ve svých plánech směřuje k zájmu o věci, nikoli o bytosti, a její setkání partnerská mohou být povrchní, neproměňující. Z rozporu mezi úrovní vědomou a nevědomou pak může vzniknout porucha, která mluví řečí symbolů. Mladá žena se nutkavě plní jídlem, aby zaplnila existenciální prázdnotu (podobně jako jiní pijí alkohol); jídlo však není tou pravou potravou, kterou duše potřebuje, a proto je opakovaně vyvrhováno, žena cítí potřebu se od jídla očišťovat jako od náhražky; anebo takovou nepravou náplň vůbec nepřijme a hladové zubožení těla jen vyjadřuje zubožení prázdnotou celé bytosti.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Takové vysvětlení také odpovídá obrazu zmíněné matky: ta, která svůj rodinný osud prožívala jako zmarňující oběť, ve své dceři patrně vyvolala ve vztahu k mužům odpor, strach, pomstychtivost a ve vztahu k dítěti silnou ambivalenci; a dále tím, že tato matka na hraní s dcerou měla jen málo času, neposkytla jí dost zkušeností, dost prožitků s usmiřujícím rituálem, aby jej pak v dospělosti dcera mohla uplatnit v situaci milostné.

Symptom, který se o generaci dříve projevoval na úrovni sociální, jako vytváření nepřátelských ideologií, zasáhl nyní, v tomto druhém pokolení citově deprivovaných žen již úroveň hlubší, psychosomatickou.

Řekli jsme zpočátku, že v tomto století se problematika člověka projevuje jako tázání po osudu ženy. Jiná charakteristika současného světa mluví o tom, že prázdnota žaludku byla vystřídána prázdnotou duše (Robert Ardrey, *The Social Contract*). Obě myšlenky spojuje symbolický jazyk ženských jídelních poruch, kdy prázdnota duše souvisí s prázdnotou lůna a projevuje se jako starost o plnost nebo prázdnotu žaludku. Možná, že ještě nikdy v dějinách nebyl ženský osud tak vyprázdněný, tak zbavený smyslu.

Poslední feministickou myšlenkou, které by bylo možno na tomto místě se dotknout, je představa o způsobu vyrovnání mezi mužem a ženou. Feministky, pravda, nevím, zda všechny, si představují řešení na úrovni sociální, dalo by se říci, že po vzoru třídního boje, že totiž všechny ženy všech zemí se sjednotí ve společném úsilí.

Pro některé konkrétní sociální požadavky taková cesta může být přiměřená a snad nezbytná.

Zdá se mi však podstatné dvojí poznání: jednak, konečné vyrovnání mezi mužem a ženou není možné, lze si představit jen stále nové vyrovnávání;

a za druhé: toto vyrovnávání se počíná ještě před úrovní sociální a pokračuje až za ni, tkví v intimitě mezi mužem a ženou a mezi matkou a dítětem, v existenciálním vztahu dvou lidí. Děje se pouze částečně verbálně, na úrovni lidské kultury, součástí toho vyrovnání je také interakce neverbální, součinnost více tělesných funkcí, sladění rytmtů, společné hospodaření energetické - tedy dění na úrovni předlidské subhumánní: je to rituál milostný a rodičovský.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Právě takový způsob je bližší potřebám a vyjadřovacím schopnostem žen, zatímco způsob sociální (vytváření velkých homogenních skupin) je bližší mužům.

Úpadek obou vitálně důležitých podob lidského rituálu (podoby milostné i rodičovské) souvisí s degradací žen a ženské subkultury; jejich renesance bude souviset s oživením dávných rituálních umění.

Krise rodiny, vyprázděnost ženského osudu, dítě jako předmět - tím vším se krize člověka dotýká kořenů života a uvádí v pochybnost základy civilizace. Je třeba vše promyslet znovu.

Je možno odložit bezvýchodné a konfliktogenní vidění situace jakožto sporu mezi muži a ženami. Namísto toho jako východisko úvah přijmeme myšlenku lidské bisexuality a polarity Animus - Anima. Tyto dva abstraktní stíny z platonské jeskyně, archetypy čistého mužství a čistého ženství, se podílejí na běhu dějin a setkávají se v každém živém člověku jako jeho dvě pohlavní možnosti. Z nich jen jedna se realizuje, ta opačná bývá promítána na partnera a spoluurčuje charakter vztahu.

Když tuto nabídnutou myšlenku opravdu přijmeme, stane se přístup k osudu dvojice jakož i přístup ke kulturnímu podílu mužů a žen daleko schůdnějšími. Oba přístupy usnadňuje Anima, ženská část člověka, přítomná v obou pohlavích, jenom v každém jinak, a ve své pozitivní podobě dosud zanedbávaná a potlačovaná - jak velkými dějinami lidského roku, tak často i malými dějinami lidské dvojice.

Touto myšlenkou bych ráda vykročila z tématu feminismu.

Mýty rodinných terapeutů

PhDr. Zdeněk Kučera

Metafora mýtu, jeho demaskování a bourání, prochází bezesporu konjunkturálním obdobím. Nehovoří se již jen o mýtech, sdílených členy rodiny (Plaňava, Borecký) a rozvádějícími se dvojicemi (Gjurič), ale i o mýtech spojených s principy našeho zdravotnictví (Kalina)+ v průběhu posledního měsíce bylo demaskováno množství mýtů zakládajících legitimitu fungování starého politického systému. S rizikem, že budu obviněn z konjunkturalismu, nabízím k diskusi další sadu mýtů, které by bylo možno označit jako mýty profesní, vztahující se k artikulované nebo implicitně sdílené sebereflexi rodinných terapeutů.

Jakousi fenomenologii profesních mýtů rodinných (systemických) terapeutů zakládám na několika paradoxních výrocích, které postihují paradoxnost vývoje samotného "rodinného hnutí". Mnohé z pojmů a slovních spojení, vypůjčených odjinud nabyly v novém kontextu také nového významu nebo se jejich smysl dokonale vyprázdnil. Jedná se o tyto výroky:

1. Rodinná terapie není rodinná
2. Systémová (systemická) terapie není systémová
3. Rodinná (systemická) terapie není psychoterapie
4. Rodinný terapeut není terapeut
5. Objektivní realita není objektivní

1. Rodinná terapie není rodinná

S vědomím jistého zjednodušení bychom mohli říci, že rodinná terapie vznikla jako vedlejší produkt cesty, kterou kráčel Gregory Bateson od studia tzv. "primitivních" společenství na Bali ke studiu komunikace delfínů. Na této cestě udělal velice podstatnou zastávku Macy Foundation, kde spolu s Wienerem a dalšími vědci jiných oborů přispěl k formování kybernetiky. Formulování nového paradigmatu bylo výsledkem jeho druhého zastavení na této cestě. Jak známo, toto druhé zastavení, které rozhodně nebylo odbočkou, se odehrálo v Palo Alto, v kreativním společenství psychiatrů, psychologů, ale i sociologů, sociálních pracovníků a dokonce

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

reklamního pracovníka, kterým nebyl nikdo jiný než Jay Haley.

Skutečnost, že v Palo Alto se v této době studovaly zrovna rodiny, lze chápat především jako důsledek celkové situace, v níž se v té době (tj. v 50. letech) nacházela psychiatrie a psychoterapie. Ty stály v této době tváří v tvář nutnosti hledat nové cesty léčby schizofrenie. Objevení rodiny jako vhodného prostředí takové terapie se může jevit jako důsledek samopohybu psychoterapie: Jen několik let před tím se objevila skupinová psychoterapie, byly zde práce tzv. kulturní psychoanalýzy, popis schizofrenogenní matky z pera Friedy Fromm-Riechmannové apod.

Murray Bowen s odstupem několika let vzpomíná na 50. léta jako na dobu, kdy se řada lidí pokoušela pracovat s rodinami, aby tak překlenula nedostatky psychoanalýzy, která při terapii psychóz nenabízela schůdné cesty. Díky obavám z reakcí psychiatrického establishmentu však nenalézali odvahu překročit horizont té interpretace terapeutického vztahu, která počítala s přenosem. Byli to právě Kalifornané, kteří, díky své neortodoxnosti a snad i interdisciplinaritou svého složení, prolomili toto tabu a uvolnili záplavu literatury věnované "práci s rodinami" schizofreniků a posléze dalších pacientů. S extenzitou těchto pokusů však současně rostla konfúze pokud jde o definici samotné rodinné terapie.

V čem tedy spočíval především přínos Batesona pro konstituující se rodinné hnutí? Pro pochopení kontinuity jeho cesty je třeba říci, že jistá východiska je možno vysledovat již v pracích z doby, kdy se zabýval kulturně antropologickým výzkumem na Bali. V knize Naven popsal dva základní způsoby "schizmogeneze", neboli způsoby vznikání rozkolu. Nazval je symetrická a komplementární schizmogeneze. Tyto pojmy, vzhledem k jejich rozšíření, ale i zmatení Jacksonem, není třeba dále objasňovat.

Při výkladu uvedených modů komunikace se pochopitelně nabízí vysvětlení individuálně psychologické, hledající odpověď na otázku PROČ. Proč se oba aktéři komunikace chovají právě tímto způsobem? Je to způsobeno jejich individuální historií? Nebo je možno chování vysvětlit v termínech aktuálně působících příčin a následků? Poprvé řekněme fixací specifického stádia psychosexuálního vývoje a podruhé jako reakci

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

na specifické stimuly. Takové vysvětlení je však v rozporu s univerzálností těchto komunikačních konfigurací a s faktem, že titíž jedinci mohou fungovat v obou komunikačních kontextech v závislosti na partnerovi nebo na obsahu komunikace. Bateson nabízí jinou konceptualizaci, která odpovídá jeho kulturně antropologické orientaci. Navrhuje abstrahovat od jedinců a zkoumat samotnou vztahovou strukturu, kterou označuje jako "pattern". Nejedná se přitom o strukturu statickou, ale o dynamický interakční vzorec. Pojem pattern byl ovšem v kulturní antropologii znám již dříve: Je možno jej vysledovat až k Ruth Benedictové, Radcliffe-Brownovi a dalším.

Kulturní vzorec (pattern) je něčím, co nabízí kultura jako způsob vhodného chování. Jsou to vlastně tyto vzorce, které umožňují, že se lidé k sobě mohou chovat očekávaným způsobem - jsou samou garancí fungování jakékoli society. Bateson ovšem poprvé nabídl pattern jako určitý interakční stereotyp. Tento interakční stereotyp má některé důležité vlastnosti. Především je ekvifinální: Ať začne kdekoli, skončí vždy stejně. Je také cirkulární. Jakýkoli krok v jeho posloupnosti nemůžeme vysvětlit jako přímý důsledek předchozího kroku; je současně příčinou kroku následujícího. Nekonečná řada stimulů a reakcí nevysvětluje jeho rekurzivitu, jeho opakování. Vzorec se prostě odehrává.

Teprve tehdy, když "uzávorkujeme" individuální psychologii, jsme schopni nahlédnout tento vzorec a jeho rekurzivitu. Právě popis vzorce považoval Bateson za klíčový bod své teorie, kterou nabídl. Později celou označil jako "epistemology of pattern", epistemologii vzorce.

Právě tento vzorec se stává kontextem, v němž se odehrává lidský život a v němž se manifestují lidské problémy. Je velice důležité zasadit lidské chování do relevantního kontextu, v němž má toto chování smysl. Kontext je přitom chápán prezentisticky, jako momentálně se vyskytující rámec, který netřeba interpretovat historicky. Není třeba hledat příčiny vzniku problému, ani genezi samotného kontextu. V intencích takto definovaného vzorce nahrazuje kauzální interpretaci interpretace kontextuální.

Po příchodu do Palo Alto podal Bateson popis specifického komunikačního kontextu schizofrenního onemocnění, který byl natolik revoluční, že dal na nějaký čas název celé filozofii práce s rodinami schizofreniků. Začalo se hovořit o "double-bind epistemology". Tento popis, spolu s prací

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

dalších pionýrů rodinné terapie, vedl ke vzniku celého tzv. rodinného hnutí. Rodinným terapeutem se náhle stal každý, kdo pracoval s rodinou.

Tím se dostáváme k prvnímu mýtu, podle něhož

j e r o d i n n ý m t e r a p e u t e m k a ž d ý , k d o " l é č í " r o d i n u , n e b o s r o d i n o u p r a c u j e .

Jak vyplývá z logiky výkladu, nešlo při formulaci nového paradigmatu p jakoukoliv práci s rodinou, ale právě jen o takový terapeutický přístup, který je schopen v rodině definovat (vidět) vzorec. Ten je třeba měnit a tím, zprostředkovaně, ovlivňovat i symptomatické chování, které je jedním z kroků repetitivního vzorce.

Tento fakt zvláště podtrhuje skutečnost, že ti "rodinní" terapeuti, kteří vycházeli z epistemologie vzorce velice záhy začali pracovat i s kontexty, které přesahovaly horizont jediné rodiny. Tam, kde vzorec zahrnoval i mimorodinné prostředí, neváhali zahrnout do terapie i další, vně rodiny stojící individua, nebodokonce instituce. A konečně se předmětem zásahu mohla stát i nerodinná společenství, pokud bylo možno v nich takto definované vzorce a stereotypy rozeznat. Méně se proto hovořilo o "rodinné" terapii, ale více se začalo mluvit o terapii systémové.

2. Systémová teorie není systémová

Tento terminologický posun se však ukázal být řešením velice sporným. Dokonce by se dalo říci, že celou situaci spíše zkomplikoval. Volba termínu "systémová terapie" byla ovšem logická: Nacházíme se v 60. a 70. letech a slovo systém je velice populární. O systémech se hovoří v souvislosti se stále komplikovanějšími technickými zařízeními, ale i v souvislosti se zkoumáním živých organismů. Stojí tu vedle sebe kybernetika a její pojetí kybernetického systému, a biologie, která nabízí "obecnou teorii systémů", vytvořenou von Bertalanffym. Základní holistické paradigma, převzaté Bertalanffym, že celek je více než suma částí, je rodinnými terapeuty akceptovatelné bez výhrad. Opravdu každý, kdo v té době pracuje s rodinou, by podepsal, že rodinu nelze beze zbytku vysvětlit popisem osobností jednotlivých jejích členů.

Kontext V - 4, 1989 /VI - 1, 1990

Odtud je jen krok k dalšímu paradigmatu obecné teorie systémů, totiž že systém je tvořen množinou prvků a vztahů mezi těmito prvky. Toto vše tedy vytváří "reálný" systém. Další výpůjčkou z obecné teorie systémů bylo hledání tzv. systémových úrovní: Každý systém zaujímá určitou polohu v oboustranně nekonečné posloupnosti systémových úrovní: Každý "reálný" systém je tak vlastně mezosystém, nad nímž existuje jakýsi suprasystém a sám je tvořen subsystémy. Zabývá-li se někdo rodinou, pak musí být pamětliv, že zde existuje ještě subsystém osobností a suprasystém širší společnosti. Tím se do jisté míry relativizuje komplexnost jeho pohledu: O tom, kdo pracuje s rodinou lze tedy říci: Zabývá se sice rodinou, ale jaksi pozapomíná na další systémy (ať už sub- nebo supra-); "měl by se podívat ještě na individuum", nebo "neměl by zapomínat na společenské tlaky" atp.

Systémový terapeut v tomto pojetí je vlastně ten, kdo pracuje s rodinou (jakýmkoliv způsobem) a označí ji jako systém. Je-li rodina jako systém tvořena množinou všech členů a všech vztahů mezi nimi, pak systémový terapeut v tomto vymezení pracuje jako s jedinci, tak se vztahy mezi těmito jedinci, zůstává však bdělý vůči možným suprasystémovým vztahům z vnějšku.

Tento systém jako systém živý je pochopitelně otevřený na rozdíl od neživých systémů, kterými se ovšem terapeut nikdy nezabývá. Neznamená to nic jiného, než že rodina směřuje informace a energii se svým prostředím (tedy se suprasystémem). Tato otevřenost vlastně také umožňuje terapeutickou intervenci: K systému se lze připojit a intervenovat do něj.

Systém se tedy definuje zcela v intencích Bertalanffyho paradigmatu. Jde o to nalézt správnou nebo přiměřenou "systémovou úroveň", kterou rodinný terapeut přirozeně nalézá na "úrovni" rodinné organizace. Terminologie a způsoby konceptualizace "vstupů" a systémových "výstupů" je přitom zvláštní kombinace jazyka obecné teorie systémů a jazyka individuální psychologie. Hovoří se o zpětných vazbách, ale stejnou měrou o korektivní zkušenosti, o rodinných hranicích, ale současně o obranách apod.

Tento model interpretace rodinné terapie odkazuje k
m ý t u s y s t é m o v é t e r a p i e j a k o t e r a p i e

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

p r o v á d ě n é s e s y s t é m e m d e f i n o v a n ý m
n a o b j e k t u .

Původní kontextuální paradigma a metaforma vzorce však odkazují ke zcela odlišné definici systému. Pregnantní vymezení takto pojatého systému podal Kurt Ludewig: Akceptuje pojetí systému jako množiny prvků a vztahů mezi nimi, avšak zcela jinak vymezuje tuto množinu: Za prvky navrhuje považovat jednotlivé kroky relevantních komunikačních cyklů; jako vztahy potom označuje specifickou návaznost těchto kroků, které dohromady vytvářejí přesně to, co Bateson nazval vzorec (pattern). Tímto způsobem se Ludewig vrátil vlastně k východiskům původního Batesonova paradigmatu.

Tento posun má ovšem základní metodologické, ale i terapeutické implikace: Komunikační cykly nemusí vůbec být svázány s objektem, na kterém se systém definuje. A často ani nebývají. Uzavřenost, zpětnovazebný charakter posloupnosti těchto kroků sám tvoří "systém".

Je zřejmé, že relevantní stereotypy jsou dány "hranicemi" vzorce. Z tohoto pohledu jsou potom zcela irelevantní poznámky některých "spravedlivých", kteří usilují o "komplexnost" či "nejednostrannost" a poukazují na potřebu nenechat se pohltit jediným z možných systémů, totiž rodinou, ale zabývat se i jiným systémem, totiž individuem. Vždyť i jedinec je vlastně takovým systémem a jsme-li opravdu systémoví vědci, neměli bychom na něj zapomínat.

S postupem času se tedy ukázalo, že stejně jako adjektivum "rodinný" je přinejmenším stejně zavádějící i adjektivum systémový. Pokud je možný dvojí výklad fundovaný dvěma odlišnými východisky, nemůže to nepložit nedorozumění. Z tohoto důvodů se ti terapeuti, kteří měli na mysli především vzorec, ve snaze osvobodit se od možných nejasností rozhodli používat pro označení své terapie adjektivum "systemický".

3. Rodinná terapie není psychoterapie

Dostáváme se k třetímu mýtu, kterým je mýtus r o d i n n é
t e r a p i e j a k o p s y c h o t e r a p i e , jako jedné z větví
nebo forem psychoterapie, nebo dokonce psychoterapeutické školy. Na jiném

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

místě jsem poukázal na neudržitelnost takového pojetí. Psychoterapii (a terapii) můžeme v zásadě vymezit trojím způsobem: (a) jejím předmětem, (b) použitými prostředky nebo (c) teorií, která způsob práce s problémem funduje.

V prvním pojetí, ve vymezení předmětem, je psychoterapie chápána jako systematické ovlivňování psychiky pacienta nebo klienta. Z tohoto důvodu je také vhodné hovořit o psycho-terapii. Na této definici se shodne patrně naprostá většina z celého spektra psychoterapeutických přístupů, ať už individuálních nebo skupinových. Pro psychoanalytika, stejně jako pro behaviorálního nebo pro gestalt terapeuta, (abych jmenoval alespoň některé), je předmětem jeho léčebného úsilí osobnost pacienta nebo jeho chování.

Pro rodinného terapeuta je předmětem jeho zásahu právě interakční vzorec, objevující se v přirozeném kontextu nabízeného problému. Problém je pouze jeden z kroků totálního vzorce. Terapeut provádí redefinici nabízeného problému od problému individuálního k problému kontextuálnímu. Vědom si "transferu chorobných příznaků", nemůže problém redukovat na problém individuální symptomatologie. Ve smyslu dichotomie navržené sociologem Gouldnerem není jeho přístup "inženýrský", ale tím, že jeho součástí činí samo zadání (nebo delegování pacienta), stává se jeho přístup vpravdě klinickým. Stejně tak úspěšnost zásahu se neaprobujeme pouze na úrovni individuálního fungování, ale ověřujeme se v rovině kontextu, s nímž se pracovalo.

V druhém pojetí se hovoří o psychoaterapii jako o léčebném působení psychologickými prostředky. Psychologickými prostředky se přitom rozumí nástroje, které je sotva možno chápat jako psychologické: V jakém smyslu je slovo spíše prostředek psychologický než lingvistický, v jakém smyslu lze působení prostředí chápat jako psychologický prostředek? Problém této definice spočívá především v tom, že sotva se nám podaří smysluplně definovat skutečně psychologické prostředky. Vzhledem k tomu, že tato definice psychoterapie je podle našeho zcela pochybená, nemůže se stát východiskem úvah o tom, zda psychoterapie a rodinná terapie mají něco společného či nikoli.

Konečně podle třetí definice je psychoterapie především aplikací poznatků psychologie na léčbu problémů. Tato definice se nám jeví jako

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

jako nejlegitimnější. Současně vysvětluje i spektrum psychologických škol a směrů: Behavioristická psychologie funduje behaviorální terapii, psychoanalytická teorie psychoanalýzu, humanistická psychologie humanistickou psychoterapii apod. Psychoterapie je tak jednou z aplikací psychologie, podobně jako např. sociotechnika je aplikací sociologie.

Srovnáme-li v tomto směru psychoterapii s rodinnou terapií, pak musíme konstatovat, že teorie, která funduje rodinnou terapii nemá s psychologií vůbec nic společného. Východiška rodinné terapie se formovala dokonce v zcela explicitně formulované opozici vůči psychologii. Psychologie se zakládá na vytržení jedince z jeho přirozeného kontextu a usiluje o poznání funkcí a struktur, které jsou vůči specifickým rysům kontextu indiferentní. Původní kořeny rodinné terapie můžeme naopak hledat, zcela jednoznačně, v kulturní antropologii.

Pro kulturní antropologii je člověk vytržený z kontextu jeho kultury nepřirozenou fikcí. Kultura přitom není chápána jako jakýsi institucionální rámec, ale především jako pole preskribovaných způsobů, jimiž se lidé k sobě navzájem vztahují; tvoří prostor více či méně závazných vzorců chování. Podstatné pro popis lidské situace je hodnocení přirozených kontextů, v nichž se pohybuje.

Pokud se obě cesty profesionální "péče" o člověka s jeho problémy liší jak v předmětu, který definují jako ohnisko svých zásahů, tak v teoretickém referenčním rámci, který tuto praxi funduje, je problematické hovořit o jednotě psychoterapie nebo jejím hierarchickým uspořádání, které by zahrnovalo rodinnou terapii jako jednu z jejích forem nebo technik.

4. Rodinný terapeut není terapeut

Další mýtus ještě dále komplikuje terminologickou sebereflexi těch, kdož se profesionálně zabývají rodinou. Výroku, že rodinný terapeut není vlastně terapeutem, je třeba předeslat úvahu o nejednoznačnosti takových pojmů, jako je nemoc zdraví, a to jak jednotlivce, tak nadindividuálního společenství.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

V prvních létech po formulaci nového paradigmatu, které bychom mohli označit různými adjektivy, jako je kontextuální, interakční systemické, rodinné apod., se zdálo že je mu možno porozumět v intencích lineárně kauzálního modelu: Na jedné straně existuje určitý "patogenní" komunikační vzorec (ať už je to nejednoznačná, ironická komunikace, pseudovzájemnost, nebo manželská schizma) a straně druhé je zcela objektivně klasifikovatelná porucha. Vztah mezi těmito dvěma sadami proměnných je přitom kauzální: Patogenní komunikace má za následek psychickou, později i psychosomatickou nebo dokonce somatickou poruchu u individua, které je jí vystaveno. Terapeut, který tuto kauzalitu zvnějšku nahlédne, musí, v intencích kauzální terapie, usilovat o odstranění příčin choroby. Znamená to, že musí rodinu (zpravidla rodiče) naučit komunikovat jinak.

Byla to již antipsychiatrie a tzv. značkovací teorie, které poukázaly na skutečnost, že nemoc svými kořeny tkví v kontextu. Je to právě societa, která definuje prostřednictvím značkovacích rituálů nemocného a deleguje jej terapeutovi. Watzlawick a další ve své knize *Pragmatics of Human Communication* poukázali na problematičnost samotného pojmu nemoc: Podle něho se tak reifikuje určitý krok nebo tah v celostním komunikačním vzorci a dává se mu "objektivní" platnost. Dále se pracuje s metaforou substance, která zakládá sama o sobě lineární kauzalitu tím, jaké otázky implikuje. Je-li někdo i mimo zcela konkrétní kontexty hodnocen jako nemocný, je třeba se ptát na příčiny nemoci, v tomto případě na specifické kontexty, které způsobují nemoc.

Hlavní myšlenkou této knihy je idea nahrazení metafory substance metaforou procesu. Rodina sama nenahlíží nemoc jako takovou, ale přichází, před tím, než jí nabídne někdo jednoduché vysvětlení s pomocí diagnostické nálepky, určitou interpretací vzorce, který v jejich rodině probíhá. Vadí jim mnohdy, jak se jeden člen rodiny chová v odpověď na chování ostatních, i to, jak ostatní reagují na chování jich samých. Nabízejí určitý fragment stereotypu, jehož kontury terapeut domýšlí.

Tendence značkovat a reifikovat vzorec se projevila i v jiném směru: Zásadní rozchod s individuálně psychopatologickým modelem a s tím spojené pojetí systému jako definovaného na objektu, který vyplynul z poznání specifických vlastností kontextu, vedl později k tendenci znač-

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

kovat tento kontext samotný: Není vhodné hovořit o nemocném členu rodiny, ale je povaze věci přiměřenější mluvit o nemocné, dysfunkční, patologické rodině.

Proti tomuto pojetí je ovšem možno uvést námitky jak teoretické, tak námitky inspirované empirickým výzkumem. Podobně jako v případě individua, i zde se pracuje s metaforou substance, která implikuje kauzální interpretaci. Toto pojetí dále vychází z pojetí systému, který se definuje na objektu: Vzorec, jako ohnisko pozornosti se tak vytrácí. Pokud jde o empirickou evidenci, interakční výzkum rodin přesvědčivě prokázal, že klasifikace nemocných rodin, jakási obdoba nosologického schematu, je vlastně nemožná. Problematické jsou dosud známé popisy rodin schizofrenogenních, psychosomatických, neurotických apod. Spíše, jak naznačují poslední výzkumy D. Reisse, není vlastně velkého rozdílu mezi rodinami "normálními" a "nemocnými". Podstatné je spíše to, jak rodina prožívá svůj kontext, do jaké míry je ochotna jej nabídnout jako něco, co má být změněno. Teprve tehdy, když se rodina otvírá intervenci, otvírá se i procesu evaluace nebo, chcete-li, "diagnóze", kterou ad hoc provádí profesionál. Používat diagnostických nálepek mimo kontext tohoto setkání je zavádějící.

S tímto pojetím souvisí i koncept "terapeutického systému", který se po jistý čas jevil jako velice produktivní. Koncepce terapeutického systému (nebo setkání, chcete-li) vlastně rozbíjí mýtus terapeuta přistupujícího jaksi zvnějška k nějak kvalifikovanému systému. Tento systém je autopoietický, tj. determinovaný svou vlastní strukturou, je uzavřený a nemůže být náhodně ovlivňován zvnějšku. Nemůže v něm být hledána patologie, neboť každý systém v kterémkoli okamžiku funguje jak nejlépe dovede.

Již Murray Bowen v 50. letech, aniž to tak označil, formuloval terapeutický systém. Připojil se k rodině tak, aby sám, na vlastní kůži, zakoušel proces, který označil jako triangulace. Jedině tímto způsobem se mu podařilo prožít pozici "slabého" člena trojúhelníku, který v rodině zakládá řetězově se rozvíjející proces triangulace. Podobně i Minuchin popsal proces "připojení" k rodině, který mu, v intencích strukturálního modelu, umožňuje zakoušet rigiditu či flexibilitu vnitřních i vnějších

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

hranic, jak se stvrzují v interakčních vzorcích. Změna vzorce se odehrává v intencích "pohybu" celého terapeutického systému.

"Žádný environmentální činitel" podle Ludewiga "nemůže účelově determinovat chování lidské bytosti". Může však, jako součást terapeutického systému a skrze sdílené porozumění, napomáhat jistému chování s jistou mírou predikovatelnosti. Terapeut jako vnější činitel, spojený s procesem značkování, mizí a objevuje se terapeutický systém. Ten vytváří prostor pro sdílený prožitek cirkularity vzorců (jak říká Keeney), který umožňuje změnu.

Wynne a spolupracovníci v poslední době zproblematizovali sám pojem terapie, když navrhli z jejich pohledu vhodnější termín "systémová" (my bychom řekli spíše "systemická") konzultace. Profesionál se rodině (nebo jinému systému definovanému vzorcem) připojuje za účelem konzultování toho obrazu jejich fungování, který společně konstruují.

Čtvrtý mýtus bychom tedy mohli označit jako mýtus t e r a -
p e u t a j a k o p r o f e s i o n á l a z v n ě j š k u
i n t e r v e n u j í c í h o d o s y s t é m u .

5. Objektivní realita není objektivní

Konečně poslední mýtus odvodíme od tvrzení, že objektivní realita není objektivní. Tento paradox vyplynul především z vývoje vědeckého poznání ve 20. století. Tzv. "nová fyzika" přesvědčivě ukázala, že pozitivistický model vědy je v mnoha ohledech nadále neudržitelný: Můžeme-li např. foton interpretovat dvojím způsobem a podat tak dvě zcela legitimní vysvětlení téhož jevu, pak se mění nutně samo pojetí reality. Foton je možno interpretovat jednak jako vlnění, jednak jako částici. Každá výchozí pozice zakládá nejen odlišnou teorii zkoumaného jevu, ale zásadním způsobem mění i optiku vnímání reality. Zcela jiné přístroje umožňující "pozorování" relevantních jevů zvolíme, pokud chceme konstruovat realitu s pomocí paradigmatu vlnového nebo paradigmatu částicového. Snaha konstruovat jakýsi syntetický obraz, který by byl současně "částicový" a současně "vlnový", resp. napůl částicový a napůl vlnový, je bohapustou spekulací.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

S tím souvisí i koncepce tzv. "druhé kybernetiky", tzv. "kybernetiky pozorujících se systémů" na rozdíl od kybernetiky pozorovaných systémů, která budovala zcela umělou hranici mezi pozorovaným objektem a nezávislým, nazírajícím subjektem, který aspiruje na naprostou objektivitu. Tyto změny v pohybu vědeckého poznání vedly posléze k formulování tzv. "radikálního konstruktivismu", podle kterého je pozorující subjekt součástí reality, kterou sám konstruuje. Oprávněnost této konstrukce je konec konců legitimována smyslností a úspěšností takového zmocňování se reality. Jak konstatuje Ludewig jsou dalšími a nikoli nepodstatnými rysy konstruované reality její estetické a etické kvality.

V procesu systemické konzultace jsme, jak říká Harold Goolishian, architekty dialogu a v tomto dialogu vytváříme realitu. V tomto smyslu je třeba rozumět Keeneyho maximě, že terapie (nebo konzultace) je aplikovanou epistemologií. Pokud tento způsob konstrukce reality nabídneme svým kolegům a je shledán z hlediska pragmatického, etického a estetického jako smyslný, pak je i legitimní. Řekněme raději stejně legitimní jako jiný způsob, který naplňuje tatáž kritéria.

Nelegitimní je naopak snaha upřednostňovat jednu epistemologii vůči druhé, zejména pokud se tak děje ve jménu "objektivní reality". Za stejně neoprávněné lze považovat pokusy o vytváření synkretických modelů, které jsou již svými axiomy nekompatibilní. Cílem by spíše měla být pluralita epistemologií, pokud mají jasné pragmatické implikace. Není důvodu, proč by vedle sebe nemohla existovat psychoanalýza, behaviorální modifikace, humanistická psychoterapie, daseinsanalýza, gestalt terapie. Jistěže je možné považovat je za jednostranné. Ale v tom je spíše jejich přednost než nevýhoda.

Závěrem mi dovoluji vrátit se k úvodu svého referátu. Aspiruje-li systemický přístup na jistou univerzálnost, měl by nám nabídnout pohled na současný celospolečenský pohyb a fundovat naše občanské postoje. Pokusíme se svou úvahu opřít o popsání profesní mýty:

1. Prvý paradox je možno reinterpretovat jako kontrast rodinného a mimorodinného světa. Po dlouhý čas pro většinu z nás bylo rodinné spojeno s jistotou a zakotveností, mimorodinné s nejistotou a pocitem ohrožení. Uzavřenost do hranic "gumového plotu" (abych použil termínu

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

L. Wynna) zakládala fragmentárnost naší existence. Revoluce těchto dnů prolomila tyto umělé hranice a zrodila občanství. Současně rekonstruovala vědomí vzorců a procesů přesahujících úzký horizont rodiny. Jako občané jsme si stále více vědomi, že náš rodinný život je vpojen do života společnosti.

2. Naznačená kontrapozice systémového a systemického pohledu jednoznačně ukazuje, jak zcestné byly naděje na proměnu stávajících institucí a struktur. Jako mnohem podstatnější se ukázal být proces, dialog, který sám, jako vedlejší produkt vytváří pluralitu institucí nových. Důležité jsou garance pokračujícího procesu než garance struktur.

3. Protiklad psychoterapie a terapie chápu v širším kontextu jako protiklad změny osobnosti a změny klimatu. Již není iluzí o tom, že osobnosti, tvořící bývalou politickou reprezentaci, se mohou změnit. Je to naopak změněný vztahový rámec, nová situace, která sama zrodila nové osobnosti. Málokdo pochybuje o tom, že pokud by se tato situace společnosti změnila, došlo by snadno i k výměně osobností.

4. Paradox terapeuta, který je vně stojícím stratégem, bychom si snad nejlépe mohli přiblížit postojem Zdeňka Mlynáře jako vně stojícího experta, disponujícího hotovými řešeními. Tak jako je konzultant členem systému, který se má změnit, a tato změna se děje sdílením, i občanský postoj se realizuje spoluúčastí.

5. Konečně mýtus objektivní reality, která je pouze zrcadlena, nastoluje otázku majitele zrcadla a jediné pravdivě pravdy. Rozbití tohoto mýtu naopak zakládá pluralitu pohledů a tedy i pluralizaci systému. Nejen pokud jde o obhajobu legitimity systemické terapie, ale i pokud jde o občanské sebeuvědomění, považují tento mýtus za nejnebezpečnější.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

V. Studijní texty

SOUROZENECKÁ TERAPIE U MULTIPROBLÉMOVÝCH RODIN

Karen Gail Lewis

(Referát přednesený na 41. konferenci AAMFT, San Francisco,
říjen 1983)

Rodinná terapie se většinou zabývá systémem rodič - dítě. Když ale rodiče odmítají nebo se nemohou terapie zúčastnit, je sourozenecká terapie jedním ze způsobů, jak pomoci dětem s potížemi. Jde především o tzv. multiproblémové rodiny, tj. rodiny bez funkční struktury a na nízké sociálně ekonomické a kulturní úrovni, se kterými začínal své klasické práce např. Minuchin. Tyto rodiny dnes již nejsou pro terapeuty atraktivní - přesto stále existují a potřebují pomoc. Typické znaky jsou: rodiče ve výkonu trestu nebo v ústavech, děti s více symptomy, absence životaschopné sociální sítě kolem rodiny, dohled sociálních agentur.

Referát předkládá program terapie multiproblémových rodin, který odpovídá systemickému myšlení, životnímu stylu těchto rodin i poněkud rigidnímu systému zdravotnictví v oblasti duševního zdraví.

Terapie problémových rodin

Je obtížná z mnoha důvodů, v neposlední řadě kvůli kulturním a třídním rozdílům mezi terapeutem a rodinami. Navíc rodiny nejsou motivovány ke spolupráci, jsou resistantní vůči změně a terapii často přerušují. Terapeuté mají málokdy pocit dokončené a uspokojivé práce. Zdá se, že vhodný je strukturální přístup.

S kým pracovat

Pokud je zapojení rodičů do terapie neproveditelné, optimální možností zůstává sourozenecká terapie. Předpokládá se, že je možné a žádoucí posilovat pocit soudržnosti dětí, učit je poskytovat si vzájemně péči a podporu. Vytvoření sourozenecké podpůrné sítě samo o sobě neodstraní problémy jednotlivých dětí (intrapsychické konflikty, poruchy chování),

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

ale pomůže v budoucnu při zvládání obtížných životních situací.

Některé z výhod práce výlučně se sourozenci:

1. zapojení dětí do terapie v případě, že se do ní nesvěří rodiče sami
 2. vnesení některých změn do rodinného systému bez přímé konfrontace s rodičovskou resistencí
 3. poskytnutí příležitosti k vytváření vazeb a podpory mezi sourozenci.
- V každém případě je však třeba udržovat kontakt s rodiči - prostřednictvím telefonátů, občasných informačních schůzek či dopisů. Jedním ze záměrů těchto kontaktů je dozvědět se, jaké důsledky vyvolávají změny v rodině, a zabránit negativním reakcím. Kromě této zpětnovazební funkce existuje ještě další, potenciální: sourozenecká terapie může postupně přejít v práci s celou rodinou.

Cíle terapie

Děti jsou zařazovány do terapie kvůli specifickým problémům (agresivní chování, enkopréza apod.) nebo kvůli obecnějším stížnostem (negativismus). Návrhy přicházejí často od sociálních pracovníků dohlížejících na rodinu.

Terapeutické cíle musí být dosažitelné a realistické s ohledem na životní kontext dětí. Terapeut má postupovat tak, jako by každé sezení mohlo být posledním a specifické problémy řešit v rámci obecných cílů žádoucích pro všechny sourozence. K těm počítáme:

1. vytvoření pocitu rodiny a sourozeneckých vazeb
2. rozvinutí "We-ness" a sourozenecké koheze
3. poznání následků špatného zacházení mezi sourozenci - ztráta podpory a možná separace
4. naučit sourozence řešit společně problémy, mít radost ze společného hraní
5. upevnění sourozenecké hierarchie: "rodičovské" dítě (parental child) naučit vhodným způsobem udržování disciplíny, kontroly, komunikace citů a pověřování autoritou.

Všechny tyto cíle jsou zaměřeny na rozvinutí systému podpory mezi sourozenci - aby se o sebe víc zejmali, pečovali a chránili se, i když žijí např. v různých pěstounských rodinách.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Pro úspěšnost terapie je rozhodující, aby cíle i intervence odpovídaly stylu života rodiny. V multiproblémových rodinách děti postrádají vyjednávací komunikační dovednosti při řešení konfliktů, jsou většinou zaměřeny na akci, na bezprostřední čin. Hlavní formou vztahů bývají potyčky a praní. Tyto fyzické potyčky mají i pozitivní poslání, a z toho je třeba vycházet.

V první řadě - praní poskytuje přímý tělesný kontakt. Pro řadu dětí je to vůbec jediná příležitost k fyzickému kontaktu. Za druhé, praní mezi sourozenci má ve světě nejistoty předpověditelnou hodnotu. Děti vědí, jak může rvačka začít, jak se ostatní budou prát a jak to skončí, je v tom určitá jistota a známá důvěrnost. Za třetí, rvačky sourozenců jsou odklonem zlosti a agrese vůči rodičům, s nimiž jsou potyčky nerovnocenné. Rvačky s vrstevníky zase nesou riziko přerušování kamarádství. Ale mezi sourozenci přetrvává bezpečí vazby i při potyčkách. Za čtvrté, praní poskytuje pocit kompetence pro iniciátora, ať už vyhraje nebo ne. Kompetence vychází nejen z výhry, ale i z útoku. Rvačky jsou způsobem "vypořádání se" s něčím negativním v životě. Za páté, fyzické a verbální potyčky jsou akčně orientovaným vyjádřením tenze, frustrace a strachu. Děti se nezabývají svými pocity, ale externalizují je tímto způsobem.

Sourozenecké rvačky nezabraňují ovšem jednoznačně vývoji sourozenských vazeb. Sourozenecká vazba je definována jako sjednocující pouto, stav vázanosti nebo jednoty, systém spojení. Vázanost (bonding) může existovat jak u milujících se, tak u ubližujících si sourozenců. Sourozenci, kteří se perou stále, jsou "svázání" alespoň dohodou navzájem se uznávat - na rozdíl od sourozenců, kteří v podstatě svou existenci navzájem ignorují. V terapii se snažíme o "přetavení" rvaček jako relativně negativního způsobu spojení na pozitivní vázanost a pečování.

Vývoj koheze a komunikace

Vzhledem ke krátkému a nejistému časovému rámci by se sezení měla soustředit na tři prvořadá témata. Podle priority a snadnosti dosažení to jsou:

1. naučit pečování (caring) a posílit sourozeneckou hierarchii
2. odhalit maladaptivní vzorce chování

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

3. zabrzdit potrebu neustáleho opakování těchto vzorců, vyzkoušet alternativní chování.

Individuální cíle jsou zakalkulovány do těchto tří bodů. Jestliže je terapie přerušena, individuální cíle pravděpodobně dosaženy nebudou, ale přiblížení se obecným cílům umožní dětem lepší zvládání každodenních problémů.

Ad 1. Předpoklad: agrese má citový náboj, který může konvertovat v pozitivní (fighting - caring). Sourozence proto učíme pěti interakčním dovednostem:

- a) Pozitivní zpětná vazba. Děti si sebe navzájem všímají, věnují si pozornost, oceňují se. Patří sem poznámky jako: "Rád si s tebou hraji, protože nešvindluješ", "to jsou pěkné kresby".
- b) Pozorné testování reality. Např. když Bob dělá divné obličej, sestra Suzi říká: "Lidé si budou myslet, že je s tebou něco v nepořádku". Toto se dotýká také vztahu mezi sourozenci. "Když nejsi v pořádku ty, Bobe, lidé si to budou myslet také o mně, protože jsem tvá sestra. Proto ti pomohu, abys byl O.K., takže i já pak budu O.K." Tento typ intervence posiluje jejich "We-ness".
- c) Schopnost vyjádřit své potřeby. Dosud byly rvačky hlavním způsobem, jak na sebe upozornit. Bylo to jednodušší než říct: "Prosím, věnuj mi pozornost, cítím se sám (nebo znuděn)". Učíme děti identifikovat své emocionální potřeby a vyjádřit je přímo a přijatelně.
- e) Dovednost naslouchat si a odpovídat. Dítě si má ovědomit, že má šanci něco sourozencům sdělit a získat odpověď. Např. ptáme se sourozenců, jak se asi Tina cítí, když truceje. Tak si začnou všimnout jejich pocitů a Tina zjistí, že může své pocity vyjádřit, že bude vyslyšena.

K udržení chodu a fungování rodiny je nezbytná určitá hierarchie vztahů a řád. V sourozeneckém subsystému hraje důležitou roli tzv. rodičovské dítě - zpravidla nejstarší, zodpovědné za dodržování pravidel, ukáznovávání sourozenců. Chybou by bylo ustrnutí v pozici dozorce a kontrolora; toto dítě se také musí naučit vhodným způsobem, jak rozvíjet pozitivní vazby, jak projevovat navzájem city, jak se zapojovat do akcí kamarádů a vrstevníků.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Ad 2., 3. Kauzuistika:

V dysfunkční rodině byl sedmiletý chlapec M. Svědkem, jak matka ubodala otce. Matka ovšem uvězněna nebyla, protože se obhájila, že šlo o sebeobranu. M., který se vždy pokoušel zabránit násilí mezi rodiči, se cítil naprosto neschopný, bezmocný a zavrženíhodný. Smrt otce jej nesmírně traumatizovala. Následující rok prozradil o rok mladší bratr P. učitel, že je matka nechává v noci samotné a bez jídla. Chlapci pak byli matce odebráni. P. vztáhl vinu za separaci od matky na sebe. Obě traumata se projevila formou maladaptivního chování, odlišně u obou bratrů. M. byl agresivní vůči P. a ostatním dětem, ale pasivní a ustupující vůči dospělým. Ve škole se lehko vzdával, byl neúspěšný. Perpetuoval pocit bezmocnosti vůči dospělým. P. byl bit spolužáky i bratrem M. a tak si potvrzoval své přesvědčení, že je zaslouženě trestán za to, že způsobil odnětí od matky.

Terapeut identifikoval tyto vzorce a objasnil chlapcům spojení současných pocitů s minulou zkušeností. Např. když se J. ihned vzdával bez dostatečného pokusu o splnění úkolu, terapeut jej povzbudil a dodal: "Cítíš se podobně bezmocně, jako když jsi pozoroval své rodiče, když se prali. Byl jsi malý a neexistoval způsob, jak bys je zastavil. Ale teď ses ještě doopravdy nesnažil".

Když se P. nechal bít od M., řekl terapeut: "Když dostaneš nabito, pak proto, že přímo nastavuješ obličej. Ty víš, že to M. nemá rád. Nebije tě proto, že bys byl odpovědný za vaše odebrání od matky. Není to tvoje vina."

Chlapci postupně dozráli k pochopení svých propletených vzorců chování - tak pro ně přestaly být nezbytné a ustoupily. Bratři se už netrápili provokacemi a zdánlivou nenávistí k sobě. Negativní pocity už nenarušovaly jejich vzájemné vztahy a běžné fungování ve škole.

Terapeutické intervence

U prolémovýchrodin, kde se děti perou, má terapie aktivní, zpočátku téměř divoký ráz. Pro terapeuta je poměrně náročné udržet kontrolu a současně dovolit dětem dost volnosti, aby byly loajální vůči jejich nevyklému způsobu interakce. Jedním z osvědčených prostředků je humor.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Terapeut postupně převrací rvačky ve hru. Děti mohou pokračovat v otevřeném stylu vztahů, ale kvalita kontaktů se mění. Např. když děti na sebe řvou, terapeut křikne: "Myslím, že neřvete dost nahlas, aby vás slyšel Tom". Křik se může nejdříve stupňovat, děti se tak zapojí do společné aktivity, kterou pak terapeut dále strukturuje (spíše jako katalyzátor, nezůstává v centru dětí). U rvaček terapeut zajistí především bezpečnost - např. rozdá gumové pátky nebo řekne: "Můžete bojovat, ale jen těmito polštářky".

Jednou z technik, jak přeladit vztek dítěte, je tzv. kolébání. Terapeut pevně drží dítě za končetiny, aby se nevzpouzelo, a kolébá je co nejblíže svému tělu. Dělá to citlivě a hravou formou, podtrhne "potrhlost" tohoto chování. Dítěti se tak umožní tělesný kontakt, případně až mazlení, a to na úrovni, jaká mu vyhovuje. V každém případě je původní zuřivost podchycena a odvedena pomocí tělesného kontaktu a humoru.

Silný terapeutický náboj má společné zpívání sloganů a jednoduchých písniček na závěr sezení, např. s refrémem "we are the family, all my sisters and me". Další užitečné techniky jsou reframing, pozitivní konotace atd.

Závěr

V problémových dysfunkčních rodinách bez stálé rodičovské péče se sourozenci mohou naučit poskytovat si navzájem oporu a uspokojovat své emocionální potřeby. Výzkum dlouhodobých důsledků sourozenecké terapie není zatím dostatečný. Bezprostřední kladný vliv je patrný v rozvoji péče a kooperace. Pro udržení dosažených změn, které se objeví ve vztazích sourozenců, je důležitý následný kontakt s rodiči a/nebo s pěstouny. Rodiče lépe tolerují změny, když vědí, že je mají očekávat a když oni sami se nemusí příliš měnit. Děti se učí, co mohou očekávat od rodičů (očekávání je spíše limitováno) a jeden od druhého (zde jsou širší možnosti uspokojení). Sourozenecká terapie se pokouší posílit pokrevní pouto mezi bratry a sestrami, které nemůže existovat mezi nikým jiným.

(Přeložila PhDr. Irena Koluchová)

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

SOUROZENECKÁ TERAPIE U DĚTÍ V PĚSTOUNSKÉ PÉČI

Karen Gail Lewis

(6. kapitola z knihy "Treating Young Children in Family Therapy"

Eds. J.C. Hansen, L. Combrinck-Graham, Aspen Publishers, 1986)

Sourozenecká terapie je způsob poskytování systematické rodinné terapie i v případech rodin rozpadlých. Rodina rozpadlá umístěním dětí do pěstounské péče je hodnocena jako problémová. (Pozn. překl.: jak vyplývá z následujícího, je třeba brát v úvahu, že koncepce pěstounské péče v USA je podstatně jiná než u nás. Dítě nemá s pěstounskou rodinou společnou vztahovou perspektivu, jedná se spíše o opatření přechodné). Sourozenci jsou často od sebe oddělováni do různých pěstounských rodin a jsou tedy pod dohledem různých sociálních pracovníků podle spádových oblastí. Sociální pracovníci nemají mezi sebou dostatečný kontakt a někdy o dalších sourozencích vůbec nevědí. Rodinní terapeuté jsou vystaveni dilematu, kdo vlastně patří do rodiny - biologičtí rodiče, pěstouni, prarodiče, vlastní děti pěstounů, sourozenci v jiných pěstounských rodinách atd. V těchto komplikovaných případech je z různých důvodů téměř nemožné pracovat se všemi členy širšího rodinného systému, i když je samozřejmě rodinný problém do jisté míry zasahuje. Nabízí se možnost pracovat se sourozenskou skupinou. V sourozenské terapii jde zejména o zkvalitnění vazby mezi sourozenci, o upevnění soudržnosti, "We-ness".

Problémy pěstounských dětí

Pěstounské děti mají mnoho specifických problémů. Dva nejpodstatnější se vztahují k přechodu z původní rodiny do pěstounské:

1. separace od původní rodiny
2. pokračující, přetrvávající loajalita a vztahy k ní.

Absence pevného citového pouta a konsistentní rodičovské péče může být pro dítě doslova devastující. V této souvislosti nabývá na významu právě kvalita sourozenských vazeb. Jestliže si děti byly blízké již před jejich separací, mají dobrý základ pro udržení vztahů i po umístění do různých pěstounských rodin. Bohužel mnoho dětí bývá opakovaně separováno od svých sourozenců, což narušuje vývoj sourozenského pouta. Protože

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

neexistuje žádný automatický instinkt udržování sourozeneckého vztahu, v terapii se jej máme pokusit rozvíjet a kompenzovat tak částečně nestálost a nejistotu životních situací sourozenců.

Děti jsou loajální ke svým původním rodinám většinou bez ohledu na kvalitu vztahů v nich. Pěstouni by měli vědět, že i když poskytují dítěti vřelé, milující a pečující prostředí, může se stát, že tento "nadbytek citu" dítě neunes. Poruchy chování dítěte pak souvisí s konfliktem loajality k původní vs. pěstounské rodině.

Problémy pěstounských rodičů

U pěstounů se vystřídá až 35 (!) dětí ročně, cítí se přetížení a nemohou se zúčastnit každého terapeutického sezení. Často mají děti z různých rodin, se sourozenci umístěnými jinde. Chybí jim informace o dítěti a jeho původní rodině. K tomu přistupuje fakt nedostatečné poučenosti pěstounů o možných problémech dětí. Zdůrazňuje se význam pravidelného telefonického kontaktu terapeuta a pěstounů kvůli jejich informovanosti o pokroku v terapii dítěte i kvůli případné pomoci ve zvládání specifických problémů chování dítěte.

Sourozenecká terapie

V případě rozpadu původní rodiny musí terapeut zvážit, který ze zbývajících kontextů nabízí nejužitečnější zdroje informací a získat osoby začleněné do ekosystému dítěte pro terapii. Hlavním cílem je zvýšit u sourozenců vědomí příbuzenského vztahového systému; specifickým cílem je eliminovat přítomný problém dítěte (dětí).

Mezi sourozenci je často silná soudržnost, zvláště když rodiče nejsou k dispozici. Dokonce v neporušených rodinách děti tráví víc času se svými sourozenci než s rodiči. Sourozenci poskytují identifikační modely a standardy normálního chování; poskytují si navzájem péči a uznání, oporu, útočiště, kontrolu i zakotvení (anchoring). V rozpadlých rodinách mohou sourozenci suplovat celý rodinný systém. Zapojení sourozenců do terapie má bezprostřední kladné účinky - dosud separovaní sourozenci se opět vidí a identifikovaný pacient obvykle pocítí úlevu od symptomů. Mezi dlouhodobější účinky patří udržování rodinného kontaktu mezi souro-

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

zenci a jeho podpůrná funkce zejména v zátěžových životních situacích.

Děti z multiproblémových rodin k sobě nejsou vázání jen pokrevně, ale i společným sdílením rodinných krizí. Některé se automaticky dávají dohromady kvůli podpoře a pocitu bezpečí, ale některé zažily tolik fyzické a emocionální separace, že vlastně neměly příležitost vztahy k sourozencům rozvinout. Zde popsaná metoda je zaměřena na sourozence, kteří nežijí u stejných pěstounů, ale dá se použít i u sourozenců žijících společně.

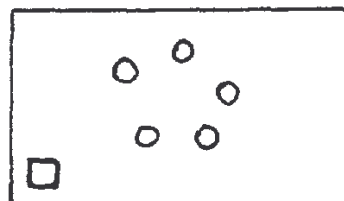
Integrace specifických cílů se vztahovými cíli

Specifickým cílem je např. odstranění poruch chování u dítěte, vztahovým cílem pak posílení vazby mezi sourozenci. V problémových rodinách problém dítěte zvýšeně negativně ovlivňuje vztahy mezi sourozenci a snižuje již omezené emocionální zdroje rodiny. Jestliže se terapeutovi podaří naučit sourozence všimnout si jeden druhého, být k sobě empatičtí, vzniká reálný předpoklad, že se o sebe budou starat a podporovat se i nadále. Na rozdíl od sociálních pracovníků, pěstounů nebo učitelů, kteří mohou být zainteresováni jednoduše na odstranění symptomu, vynucuje terapeut pozornost i těmto vztahovým východiskům.

Role terapeuta

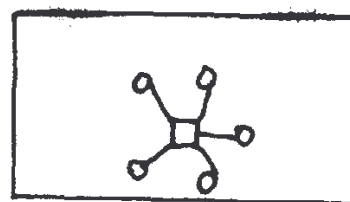
Specifické i obecné terapeutické cíle mají být stanoveny tak, aby byly dosažitelné a přiměřené situaci, v jaké děti žijí. Role terapeuta se mění s vývojem terapeutického procesu. Terapeut začíná první sezení jako centrální osoba, ale postupně se stahuje do pozadí. Sourozenský vztah se rozvíjí a děti k sobě mají stále blíž i bez terapeuta jako prostředníka. Následující diagramy ukazují změnu role terapeuta a vytváření koheze mezi sourozenci v těchto pěti stádiích:

1. První sezení je často chaotické. Někteří sourozenci jsou po delší době poprvé spolu. Hluk, úzkost, napětí. Terapeut zatím stojí bokem mimo zájem dětí.

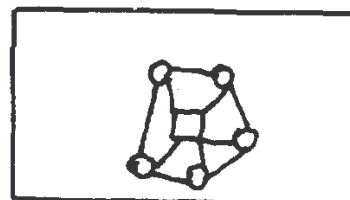

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

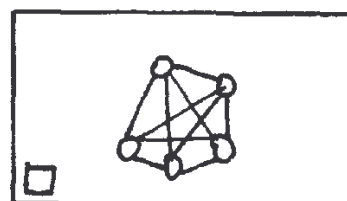
2. Terapeut se ihned stává centrální postavou, organizuje aktivity, zasahuje do konfliktů, jedná přímo se všemi dětmi. Je to nejobvyklejší role skupinových terapeutů pracujících s dětmi.

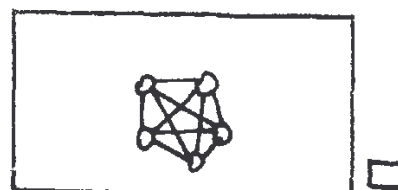
3. Terapeut zprostředkovává kontakty dětí. Zapojuje je do společné hry nebo aktivity, iniciuje jejich diskuse ke společným problémům. Např.: Johně, zeptej se Billa, jestli si chce s tebou hrát!

4. Vztahy sourozenců se vzájemně propojují a terapeut odchází z centra. V případě potřeby přebírá vedení tzv. rodičovské dítě a terapeut je mu k dispozici jako poradce.

5. V ideálním post-terapeutickém vztahu už terapeut není potřebný; sourozenci se budou podporovat, pomáhat si a pečovat o sebe navzájem. Tohoto stádia může být dosaženo samozřejmě až v určitém věku dětí.

Terapeut by měl porozumět stádiím vývoje skupiny a vyladovat průběh terapie. V ideálním případě terapeut využívá k upevnění sourozeneckých vztahů jak diskuse o bezprostředním problému, tak jinou aktivitu dětí při sezení.

Souhrn

Rodinná terapie u dětí v pěstounských rodinách je dost komplikovaná. Východiskem může být sourozenecká terapie, kdy posláním terapeuta je najít vhodný způsob práce s identifikovaným pacientem stejně jako napomáhat rozvíjení podpůrných vazeb mezi sourozenci. Telefonické kontakty a občasná setkání s pěstouny, učiteli, sociálními pracovníci a dalšími zúčastněnými umocňují systemické efekty intervencí. Při chaosu v soudní praxi, nedostatkách v sociální práci a ve zdravotnictví má sourozenecká

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

terapie funkcí jakéhosi zachytného bodu a linie předpověditelnosti. Je přínosná pro zvládání problémů přizpůsobení dětí v pěstounské rodině a vytváří základ důvěry a pečování v budoucích vztazích dětí.

(Přeložila PhDr. Irena Koluchová)

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

VI. Glosy

"PÁROVÝ TERAPEUT - AGENT NEBO EXPERT ?"

(O otázce rolí párového terapeuta v sociálním ~~makro~~systému.)

V. Strnad - pro 2. Weinheimer Internationale Symposium "Die Therapeutenpersönlichkeit", Tübingen, 6. dubna 1989 - a pro Manželskou poradnu NVP, Praha

Postupujeme-li od jednotlivých izolovaných psychických procesů a funkcí k hypotézám o celkové organizaci osobnosti - a od úvah nad osobností jedince dále k hypotézám o vztahovém systému (či o více vztahových systémech), naše hypotézy si vyžadují stále větší otevřenost, dynamičnost a množující alternativní hlediska. Jak dobře vědí rodinní a systemičtí terapeuti, vniknutí do vztahového univerza si naléhavě žádá opustit statický model světa věcí i kognitivních soudů-konstruků o nich. Znamená to současně vzdát se "objektivní reality" a pravidel její verifikace jako něčeho předem daného a hotového. Znamená to zároveň vzdát se samozřejmosti, že máme nebo můžeme mít pravdu na své straně. To je ovšem traumatický krok, znamenající ztrátu tradiční, statické jistoty vlastní pozice - již se mnozí z nás, párových terapeutů, nechtějí nebo nemohou vzdát, třebaže se i hlásí k étosu systemického či rodinného terapeuta. Může to jít dokonce tak daleko, že identifikovaný pacient či vztah obsahují ve své výzvě po terapeutické pomoci větší ochotu ke konfrontaci svého vlastního stanoviska než jaká je na straně terapeuta. Pacient pak slouží přiznáním své nouze spíše k upevnění falešné identity pozice terapeuta než naopak, jak terapeutická situace explicitně předpokládá.

Z nereflektované otevřenosti norem o vztahovém optimu (1) a z nereflektované nejistoty terapeutovy role (2), je-li vnímána jako bezvýznamnosti ohrožující, plyne další neblahý důsledek: nestrukturovaný a megalomanicky expanzivní cíl terapie (3). Tímto cílem nezřídka bývá skrytá a nevědomá snaha terapeuta stabilizovat status quo (a to i navzdory explicitním intervencím) či původní vztahovou situaci páru, aniž by tato byla sama problematizována. Protože konfliktní podmínky lze jen těžko stabilizovat - a nouze identifikovaného vztahu o tom svědčí - výsledkem je až příliš častý terapeutický neúspěch, nevyhnutelná koalice s tím

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

z partnerů, který je vůči změně podobně rezistentní jako sám terapeut, a nakonec zklamání terapeuta v jeho megalomanických záměrech. Aby mohl terapeut takové hluboké profesionální frustraci čelit bez ohrožení výkonu své role, převádí ohnisko svého zájmu od vztahu samotného - kvůli němuž ale partneři přišli - ke konstruktům, v nichž má před klienty náskok.

Obranné pozice terapeuta, jež chci stručně popsat, slouží především k získání náhradní jistoty tváří v tvář etické i pragmatické nezbytnosti učinit onen traumatický krok pro evropský rozum (abendländischer Verstand) a tradiční požadavky sociální a profesionální prestiže. Některé závažné důsledky neučinění tohoto nezbytného kroku popisují z hlediska situace párového terapeuta v ČSFR, soudím však, že přes některé sociokulturní a sociopolitické zvláštnosti obráží obecnější bezradnost vztahového terapeuta (des Beziehungstherapeuten) v západní (abendländisch) myšlenkové tradici vůbec. Obranné pozice párového (vztahového) terapeuta jsem předběžně označil jako pozice "E" (export) a "A" (agent).

Terapeut v pozici "experta" upevňuje zdání své jistoty opíráním se o princip "objektivitu", který definoval vědu a medicínu XIX. století a který předpokládá "realitu jediné pravdy", nezávislé na subjektivním mínění. Tato pravda - stejně jako terapeut sám - je ovšem neosobní, neúčastná a vzdálená. Od pravdy religiozní, z níž se historicky vyvinula, se liší svou kvalitou neosobnosti a neúčasti. Poslední kritérium - totiž její nedosažitelnost - ztrácí v tomto novém kontextu svou původní lidskou kvalitu ponechání naděje a perspektivy - tím, že terapeut si přece jen osobuje právo být této pravdě před klientem "o kousek blíže". Tento "kousek blíže" reprezentují nejen psychometrické nástroje jako "zvěstovatelé reality", ale samotná nástrojová povaha chování a postojů terapeuta, často vyjádřená v požadavku postojové neutrality a v eklektickém přístupu ve volbě strategií. Systém postojů a chování "experta" lze shrnout pod pojem "komputerisace", jež v sobě skrývá sentimentální obdiv ke strojové přesnosti, jež je zaměňována za moudrost.

Necítím se povolán dále rozvádět kritiku scientistických pozic v oblasti psychoterapie, tím spíše, že tato je již dostatečně tematizována

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

v rozsáhlé odborné literatuře. Chci pouze poukázat na to, že scientistic-
kých pozic se jednoduše nezbyváme pouhým zřeknutím se psychometrických
nástrojů. Ve své skryté, neméně zhoubné formě sytí scientistické myšlení
terapeutické postoje neutrality a eklekticismu.

Terapeut v pozici "agenta" se opírá o již hotové normativy párového živo-
ta, které jsou vágním odrazem převažující společenské morálky, především
morálky nadřazených institucí. Je vyjádřitelná v jednoduchých axiomech,
např. "manželka se nebije" (nikdy), "alkohol narušuje vztahy (vždy)", "man-
želé by si měli pomáhat (vždy)", "nevěra narušuje vztahy (vždy- nebo naopak
nikdy)", atp. Tato tzv. veřejná morálka či "zdravý rozum" mají ovšem ve
svých imperativích ukryto příliš mnoho z mytologických představ o dobru,
ale okradených o lidské nuance a živou příchut' Konkrétního. Jsou-li pře-
neseny z lidského dávnověku do současné terapeutické situace, působí spí-
še jako karabáč společenské slepoty a krutosti než společenské moudrosti.

Obě pozice, tak jak byly charakterizovány, ovšem nezobrazují dokonce ani
extrémní pozice reálných terapeutických postojů. Jsou to myšlenkové konstruk-
ty, vymezující hypotetické silové pole sociálně psychologických obran,
mezi nimiž se - jako mezi Scyllou a Charybdis - zmítá vztahový terapeut,
hledající (a mnohdy i nacházející) autenticitu své pozice.^{x)} Obě zde
popsané pozice spolu vnitřně souvisejí a existují vždy společně. Zatímco
terapeut v momentu pozice E shledává normu, optimum či dobro na straně
tzv. objektivní vědy, v momentu pozice "A" shledává tohoto optimum na
straně "těch druhých", přesněji těch, kteří pro něho představují morál-
ní autoritu či moc hodnou následování. Problém je v tom, když nehledá
jako párový terapeut pravdu ve vztahu samotném a neuzná za dostatečně
skutečnou moc vztahových procesů samotných tuto pravdu o sobě vyjavit.

x) Lze patrně vymezit mnohé další takové obranné pozice terapeuta. Ostat-
ně psychoanalýza vymezuje celé intrapsychické universum protipřenos-
vých reakcí.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Na závěr dovolte jednu obecnější ilustrační poznámku.

Z hlediska silového pole mezi pozicemi experta a agenta lze nahlédnout zvláštní splittingový fenomen makrosociálních norem, podle něhož je partnerský vztah, manželství či rodinný systém jako živý makrofenomen štěpen na jednotlivé složky, jež jsou zahrnuty do předmětu zájmu vztahové diagnózy a terapie (např. rozdělení autority a moci mezi partnery, rozdělení racionality a emocionality, afilience a hostility), a jiné složky, jež jsou z předmětu zájmu se samozřejmostí vyloučeny (např. lidská účast versus racionální dohoda, věrnost versus pouhá poslušnost, konec konců i láska a neláska). Jakkoli se zdá být banální skutečností, že odborný zájem preferuje určitá témata, zatímco jiná ze svého zájmu vyčleňuje, existují jistě lepší a horší způsoby rozdílení ohnisek pozornosti, dělení celku na preferovanější a méně preferované oblasti. Avšak z tohoto hlediska shledávám jako pozoruhodné, jak toto štěpení (spliting) v podstatě hodnotových preferencí probíhá v konkrétní terapeutické situaci. Zdá se, že jde o volbu preferencí, jíž se - rozlišitelně od sebe - účastní jednak obranná pozice E (spliting toho, co je předmětem odborného zájmu a co není), jednak obranná pozice A, určující, jak bude daný předmět zájmu hodnotově polarizovaný. Lze si to představit jako souběh dvou procesů, které spoluvytvářejí aktuální, výslednou preferenci terapeutického zájmu a hodnocení.

Nadto, tento dvojí splittingový proces lze nahlédnout na trojí úrovni - na straně klienta či identifikovaného vztahu, na straně terapeuta a na úrovni aktuálních makrosociálních norem. Podstatné je, aby terapeut o této trojí úrovni preferenčního procesu zájmu a hodnocení věděl a počítal s ní. Např., klient se obrátí na terapeuta s problémem nevěry. Co se stane na straně terapeuta? 1) Uzná či neuznává téma nevěry za vhodné ohnisko svého profesionálního zájmu. 2) V případě, že zůstane spolu s klientem u problému nevěry, měl by jej posuzovat nejen podle (interpretovaných) hodnotových preferencí klienta a svých vlastních hodnotových preferencí, ale i podle hodnotových preferencí sociálních norem daného vztahu, širší sociální skupiny, vrstvy, atd. Jak patrně, je zde ve hře tolik hodnotících postojů, kolik jich terapeut chce nebo může vzít v úvahu. Vše jde hladce, pokud se morální přesvědčení klienta kryje s morálním

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

přesvědčením terapeuta. Prubířským kamenem kompetence vztahového terapeuta pak je, jestliže se dostane zájem klienta do rozporu s morálním přesvědčením terapeuta i s širší sociální normou. Výkon vztahové terapie tak může právě i v některých úspěšných případech nejen ohrožovat profesionální jistotu terapeuta (což takříkajíc patří k věci), ale i jeho sociální pozici s prestiž.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Z. Kučera - A. Kučerová:

Principy poradenské péče

V současné době se objevuje řada návrhů na změny stávajícího systému poradenské péče, ať už zdravotnické, manželské, předmanželské a rozvodové nebo pedagogicko-psychologické. Se svými představami o potřebných změnách, s obecnými úvahami o novém systému, jakož i s konkrétními představami o novém uspořádání přicházejí jak pracovníci z jednotlivých typů poraden, tak pracovníci jednotlivých ministerstev, správních aparátů, i z odborných společností. Společným rysem konkrétních návrhů, ale i obecnějších úvah o východiscích a funkcích tohoto systému, je konstruování struktur, které zpravidla nepřekračují horizont současně existujícího modelu. Domníváme se, že zde hrozí akutní nebezpečí, že nebudou reflektována východiska, skrytá za konkrétními podobami těchto návrhů.

V úvahách o dalším osudu celé společnosti, ať už jde o fungování ekonomiky, kultury, politického systému nebo zdravotnictví, se objevuje kontrapozice dvou fundamentálních východisek, od nichž je třeba odvíjet návrhy konkrétních opatření a institucionálního zajištění. Konfrontují se tak model administrativně direktivní a pluralitní.

Administrativně direktivní model je možno charakterizovat těmito rysy: (1) Centralistickým způsobem řízení, (2) hierarchickou strukturou, (3) universalismem, (4) monopolisací, (5) striktním plánováním. V tomto modelu, který je budován přísně hierarchicky, po vzoru armády, je každý subjekt, spadající do kompetence řízení příslušného centra, striktně programován a kontrolován. V rámci vymezené působnosti musí každý z těchto subjektů plnit univerzalistické cíle stanovené centrem; není zde prostor proto, aby se individuálně, tj. nikoli v intencích centra, profiloval. Přírozenou tendencí centra je budovat monopolní subjekty, které nemusí vstupovat do soupeření s jinými subjekty.

Systém pluralitní se naproti tomu řídí opačnými principy: (1) Decentralizací a autonomií, (2) horizontální strukturací, (3) partikularismem, (4) demonopolisací a konkurencí a (5) seberegulací. V pluralitním systému je subjektům dána maximální možnost samostatného působení v podmínkách soupeření s obdobně zaměřenými subjekty.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Předpokladem takové konkurence je ovšem jistý partikularismus, projevující se individuální tvářností subjektů na stejné horizontální úrovni.

Přehlížíme-li objevující se náměty na změny poradenského systému, musíme konstatovat, že vychází z implicitního, nereflektovaného předpokladu prvého z obou modelů jako jedině možného. Uvažuje se v těchto intencích o výměně neschopných lidí v řídicích centrech lidmi schopnými, o přejmenování monopolních institucí, o vytváření nových monopolních kolosů slučováním různých druhů služeb při zachování hierarchické struktury, o centrálním prověřování způsobilosti osob pracujících v těchto monopolních institucích apod. S ohledem na existenci alternativního modelu je možno tyto návrhy považovat spíše za kosmetické úpravy modelu administrativně direktivního, který má být konzervován.

Skutečnou alternativou stávajícího systému poradenské péče se jeví takové uspořádání, které by se řídilo týmiž principy, ke kterým se přihlásila současná politická reprezentace jako k jediné smysluplné alternativě budoucího vývoje. V intencích tohoto modelu je třeba řídit se těmito imperativy:

1. Zrušit řízení poraden

Tak jako by tomu mělo být v ostatních společenských sektorech, i v případě poraden bychom měli předpokládat jejich co nejúplnější autonomii. Neexistují žádné rozumné důvody pro to, aby různé útvary při správních orgánech zasahovaly do takových záležitostí, jako je kvalifikace pracovníků, jejich počet, počet klientů, počet konzultací, kvalita poskytovaných služeb apod. Tyto záležitosti by měly být ponechány ve svrchované kompetenci vedení poradny. Vztah územního správního orgánu a poradny by měl být vztahem zřizovatele a podniku. Pokud jde o další spolupráci těchto institucí, mělo by jít spíše o partnerství než o subordinaci: Obě strany jsou schopny reflektovat skutečné potřeby regionu a ve společné domluvě navrhnout smysluplná řešení.

2. Přizpůsobit poradenskou péči potřebám regionu

V současném hierarchicky budovaném systému poradenství, který se honosí svým univerzalismem, jsme svědky situace, kdy v každém okresním městě existuje okresní MPP a PPP a obdobně jsou zřízeny tyto poradny v krajských městech.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Stejným způsobem je budována síť OAT a ambulantních či poradenských služeb, vztahujících se přímo či nepřímo k rodinné problematice. Jednotný systém poradenské péče je přinejmenším stejně problematický jako model tzv. jednotné školy: Umožňuje sice takřka dokonalé řízení a skvělou kontrolu, ale nedovoluje individualizaci služeb s ohledem na potřeby dané oblasti. Nepřihlíží ke skutečnosti, že v některých oblastech neexistuje dostatečná poptávka po některém typu služeb (např. manželsko-poradenských na Ostravsku), zatímco potřeba naléhavá, ať už aktuální nebo potenciální, není reflektována (poradenství spojené s rekvalifikačními programy rovněž na Ostravsku). Z tohoto hlediska je třeba rovněž odmítnout různé normativy počtu pracovníků pro jednotlivé typy poraden, vypočítané s pomocí abstraktních matematických operací vztažených k počtu obyvatel.

V některých návrzích se doporučuje slučování poraden, jejich přejmenování a nové profilování, vycházející z oprávněného předpokladu, že většina problémů se v té či oné míře dotýká rodiny. Z těchto důvodů se hovoří o nutnosti integrovat stávající spektrum poradenské péče pod jednotný institucionální rámec "rodinných poraden" nebo "Středisek pro rodinné a mezilidské vztahy" apod. Způsob budování poraden by přitom měl zůstat nezměněný, tj. v každém regionu by měla místo několika poraden existovat jediná, universální instituce nového typu.

Oproti této představě, imitující stávající systém, navrhujeme jiný postup: Domníváme se, že rozhodnutí o případném slučování nebo specifickém profilování poradenské služby by mělo zůstat výsadní záležitostí samotných pracovníků poradny a demokraticky zvolených zástupců působících ve správních orgánech. Oba tyto partnery by měli vycházet z citlivého rozboru konkrétní situace.

3. Demonopolizovat poradenské služby v podmínkách konkurence

V době, kdy se u nás hovoří o potřebě konkurence a demonopolizace i v oblastech mimoekonomických (viz úvahy o konkurenci v rámci zdravotnictví), působí představy o jednotném systému poradenské péče jako relikv administrativně direktivního modelu. Již v současné době však mají stávající poradny konkurenty v poradcích pracujících s tzv. povolením NV. Je jen otázkou času, kdy tito privátní držitelé licencí se sdruží,

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

na základě stejné klientely nebo stejných postupů, do družstev nebo jiných seskupení a vytvoří tak institucionalizovanou konkurenci.

Kromě toho můžeme předpokládat, že v dohledné době vznikne celý alternativní systém poradenství církevního, případně poradenství opírajícího se o zájmová sdružení různého charakteru. Pokud v současné době výrazně přesahuje poptávka po poradenských službách nabídku stávajících institucí, a tato disproporce se řeší na úkor péče věnované klientům, vyplývá z toho logický požadavek, aby se buď stávající instituce rozšířily (bez ohledu na normativy), nebo aby zřizovatel umožnil vznik instituce další, která by mohla svůj profil dále specifikovat.

4. Změnit způsob financování poradenské péče

V současné době jsou poradny jakousi extenzí NV a pracovníci poraden jsou jako jeho zaměstnanci de iure i placení. Pokud jde o materiální vybavení poradny, financování služebních cest, absolvování školení apod., jsou poradny zcela odkázány do kompetence NV. Tento stav je zcela v protikladu k ochotě poraden zkvalitňovat své služby a projevovat zájem o rozšiřování klientely.

V současné době se hovoří o možnosti poskytovat služby za finanční úhradu, ať už v plné výši, nebo částečně. Tento návrh však bude reálný teprve tehdy, až se změní celý systém nemocenského pojištění, o čemž uvažují i zdravotníci. Je třeba již nyní pamatovat na to, aby součástí tohoto pojištění byly i služby poskytované v rámci současného, ale i proponovaného poradenského systému. Tato úprava by umožňovala, aby poradny dostávaly finanční částky přímo z pojištění klientů, případně v hotovosti od těch, kteří pojištění nejsou. Vzhledem k tomu, že nový systém pojištění by měl být vysoce diferencovaný, byly by tyto služby hrazeny dílem z pojištění a dílem hotovostí, jak je tomu již dnes v zahraničí.

Kromě této formy úhrady je možno počítat i s další formou financování činnosti poraden: Pokud bude mít orgán místní správy, průmyslový podnik, společenská organizace nebo centrální instituce zájem na řešení určité dílčí problematiky, které se podle jejich názoru nevěnuje náležitá

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

pozornost (např. cikánská otázka, závislost na alkoholu, toxikomanie, AIDS, resocializace propuštěných vězňů), může navrhnout vytvoření programu a při předpokládané insolvenční klientů tento program v plné výši financovat.

Za takového uspořádání by poradny dosávaly reálné peníze, které by odpovídaly vynaložené práci s klientelou. Vytvořily by se tím předpoklady proto, aby ty poradny, které vykazují vyšší výkonnost a kvalitnější služby měly vyšší příjmy a tím měly větší šanci investovat, ať už ve formě poskytování dalších služeb, nebo financováním materiálně technického zabezpečení. Tímto způsobem, v podmínkách konkurence služeb různého charakteru, budou moci různé instituce nabízet též identické služby, což povede k zkvalitňování a prosperitě podmíněné kvalitou.

Jistá forma samofinancování spolu s podmínkami konkurence bude vyžadovat propagaci služeb nabízených jednotlivými subjekty poradenských služeb. Propagace, tak jako v obdobných zařízeních zahraničních, je nutná nejen pro získávání klientů a vytváření pojetí (image) pracoviště, ale i pro získávání zadavatelů programů.

5. Změnit způsob výchovy, výcviku a supervize

Změna práce poradenského systému předpokládá i změnu přípravy profesionálů, které v nich budou pracovat. Změnit je třeba především pregraduální přípravu psychologů, psychiatrů, sociologů, sociálních pracovníků a dalších odborných pracovníků, kteří v poradenství pracují. Znamená to, že vysokoškoláci připravující se pro tuto práci, by měli mít již v průběhu svého studia možnost absolvovat nejen teoretické přednášky a semináře, ale v době, kdy se specializují na svou budoucí profesi, rovněž jistou formu základního experienciálního výcviku v práci s klienty. To předpokládá, v souladu s požadavkem, aby se výzkumná činnost vrátila na univerzitní půdu, zřízení ústavů, zaměřujících se na obecné potřeby oboru. Prvým krokem v tomto směru by mělo být zřízení "Ústavu rodinných studií UK", který by se zaměřoval na (1) základní a aplikovaný výzkum rodiny, (2) výuku studentů relevantních oborů (psychologie, sociologie, pedagogika, sociální práce, psychiatrie, pediatrie apod.), (3) výcvik, školení a supervizi a (4) přípravu výchovných programů pro veřejnost.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

Při příslušných fakultách, UK by měly pochopitelně existovat i postgraduální kursy zaměřující se na další vzdělávání pracovníků v oblasti psychologických, sociálních a zdravotnických služeb. Vzhledem k tomu, že zde již existuje nabídka zahraničních odborníků školit naše pracovníky, a tato nabídka je spojena s univerzitní půdou, jeví se potřeba zřízení pracoviště jako velice aktuální.

Dosavadní systém výcviku pracovníků působících v rámci stávajícího poradenského systému se, v kontextu celosvětového vývoje, jeví jako zastaralý. Ve světě se již opouští "katartický" model, který očišťuje profesionála od jeho přivátních problémů před prací s klienty v kontextu výcvikové skupiny. Oproti tomu se objevuje model získávání terapeutických a poradenských dovedností přímo v práci s klienty. Předpokladem takto pojatého výcviku je týmová práce, která zajišťuje nejen vedení adepta, ale i supervizi pokročilejších. Takový výcvik by se potom měl provádět nejen na půdě univerzity (v příslušném institutu), ale i na půdě poradenských a klinických zařízení samých. Bude patrně nutné, tak jak je tomu i v cizině, systém výcviku odstupňovat.

Výsledkem absolvování takových výcvikových kursů by potom mělo být vydání příslušného osvědčení o způsobilosti provádět odpovídající druh služby. V podmínkách konkurence by osvědčení od institucí různé prestiže dávalo jeho držitelům větší či menší šanci na získání místa v instituci. S předpokládaným růstem počtu absolventů takových atraktivních oborů jako je psychologie, sociologie apod., může držení dokladu o absolvování prestižního výcviku diferencovat mezi uchazeči o práci v instituci poskytující psychologické, sociální a zdravotní služby.

Model, který jsme označili jako pluralitní, je v přímém protikladu k představě jakéhosi centrálního prověřování profesionálů pracujících v této oblasti služeb. Jediným kritériem jejich způsobilosti musí být doklad o úspěšném absolvování příslušného vzdělání a výcviku, pokud jej požaduje daná instituce. Důvodem k vyslovení nedůvěry pak může být pouze porušení profesionální etiky v obdobném smyslu, jak je definována pro lékaře. Ve všech ostatních případech je otázka způsobilosti pracovníka otázkou prosperity pracoviště.

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

6. Změnit terminologii v poradenské péči

V současné době se vedou diskuse o terminologii používané v souvislosti se stávajícím systémem poradenské péče. Uvažuje se o záměně adjektiva "manželský" za "rodinný" nebo "systemický", substantiva "středisko" za "centrum", "poradenství" za "terapii" nebo "konzultaci". Domníváme se, že při uplatnění principu plurality jsou tyto otázky irelevantní. Z tohoto hlediska se pokusy o změnu názvu, pokud možno co nejjednodušší, jeví jako snaha udržovat při životě stávající administrativně direktivní systém řízení monopolní poradenské péče. Navrhujeme proto, aby se i v terminologii projevila osobitost pracovišť, jako výraz skutečné plurality přístupů. Máme za to, že vedle sebe mohou existovat centra i poradny, zabývající se rodinou i manželstvím a poskytující rady, terapii i konzultace. I v tomto ohledu je třeba přihlídnout k různorodosti očekávání a představ klientů o typu pomoci, která se jim nabízí.

V úvahách o možných podobách poradenských služeb je jistě možno se zabývat detaily, které nejvíce zatěžují současnou praxi. V tomto případě však nebudeme schopni dosáhnout toho, čemu systémoví terapeuti říkají "změna druhého řádu", tedy změna samotného systému, jak se v celospolečenském rozměru odehrála v průběhu revoluce těchto dnů. Prvním předpokladem takové změny je nahlédnutí principů stávajícího systému a formulování principů modelu alternativního. Jedině ten může být východiskem změn skutečně zásadních.

6.1.1990

PhDr. Zdeněk Kučera

PhDr. Alžběta Kučerová

Bělocerkevská 9
100 00 Praha 10

Kontext V - 4, 1989 / VI - 1, 1990

VII. Poslední stránka

DESATERO PRO TYTO VELIKÉ DNY
Karel Čapek

- I. Radujte se - to netřeba říkatí, ale radujte se tak, aby radost vaše byla hodna tří set let čekání, aby vyvážíla třistaleté utrpení vašich otců, aby byla velikou a krásnou událostí našich dějin.
- II. Chopte se vlády; chopte se především vlády nad sebou samými; svobodný člověk není otrokem davu ani vášně.
- III. Buďte poslušni naší národní vlády, našeho Národního výboru; buďte poslušni výkonných orgánů, jež ona ustanoví. Jen vaše poslušnost vloží moc do rukou lidové české vlády.
- IV. Ať jakékoliv dílo vychází z vašich rukou, vraťte se k němu. Z každé nepřerušené práce plyne nekonečný užitek svobodné vlasti. Každá skutečná práce buduje život českého státu; jednou každou se účastníte vy osobně na jeho zajištění.
- V. Šetřte majetku - šetříte tím majetek českého státu. Neničte ničeho. Každou rozbitou tabulkou ubíráte něco z majetku veřejného.
- VI. Nepovažujte se za pány nad druhým zemským kmenem; budou našimi rovnoprávními spoluobčany. Každou nacionální urážkou, každým sebemenším příkořím hřešíte proti spravedlivému duchu míru Wilsonova.
- VII. Buďte trpělivi; nepůjde, nemůže vše jít hladce; přejímání těžkopádných aparátů bývalého státu způsobí mnohý průtah a mnohé tvrdé obtíže. Nereptejte, sečkejte; netrpělivost vede jen k nepořádku.
- VIII. Důvěřujte ! Důvěřujte naší národní vládě ... Důvěřujte mezinárodnímu mírovému dílu, jež urovná práva národní a lidská. Nežádejte řešení všeho už ode dneška ...
- IX. Použijte této doby k sblížení. Odstraňte hranice tříd, stran a názorů, nikoli abyste hledali kompromis, nýbrž abyste hledali a našli vzájemné bratrství. Dnes, nebo nikdy musíme dojít k národní solidaritě a jednotě. Vší silou, s nejpřímnějším srdcem hleďte se sblížití.
- X. Vzájemná pomoc budiž největším příkazem. Ať není hladových a vyděděných mezi námi, v zemi české! Ať láska učiní konec nesmírnému utrpení, jež zavinila válka i předválečný tvrdý, dnes překonaný život !

(Národní listy 29.10.1918)